

ISSN 1300-4689

Erciyes

Aylık Fikir ve Sanat Dergisi

YIL:42

SAYI:498

HAZİRAN 2019

Erciyes

Aylık Fikir ve Sanat Dergisi

(Ulusal Hakemli Dergi)

ISSN: 1300-4689

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü

Kayseri Kültür ve Turizm Derneği adına:

Âlim GERÇEL

Genel Yayın Müdürü

Ömer BÜYÜKBAŞ

Genel Yayın Danışmanı

Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ

Halkla İlişkiler

Mehmet ÇAYIRDAĞ

Yaşar ELDEN

Tunahan KAYA

DÜZENLEYİCİLER (EDİTÖRLER)

Prof. Dr. Önder ÇAĞIRAN, Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ,

Prof. Dr. Remzi KILIÇ, Dr. Ahmet KAYASANDIK

HAKEM HEYETİ

Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN

(Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet CİHAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Önder ÇAĞIRAN (Erciyes Üniversitesi)

Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ

(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Kemal GÖDE

(Süleyman Demirel Üniversitesi –Emekli-)

Prof. Dr. İlyas GÖKHAN

(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)

Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY

(Erciyes Üniversitesi –Emekli-)

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN

(Ege Üniversitesi, Türk Dil Kurumu Başkanı)

Prof. Dr. Abdurrahman GÜZEL (Başkent Üniversitesi)

Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT (Akdeniz Üniversitesi)

Prof. Dr. M. Metin KARAÖRS

(Erciyes Üniversitesi –Emekli-)

Prof. Dr. Zeki KAYMAZ (Ege Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa KESKİN (Erciyes Üniversitesi)

Prof. Dr. Atabey KILIÇ (Erciyes Üniversitesi)

Prof. Dr. Remzi KILIÇ (Erciyes Üniversitesi)

Prof. Dr. Metin ÖZARSLAN (Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN (Erciyes Üniversitesi)

Prof. Dr. Hatice ŞAHİN (Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa TURAN (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN (Ege Üniversitesi –Emekli-)

Prof. Dr. Ali YAKICI (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Osman YILDIZ

(Süleyman Demirel Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER

SAYFA

Caesarea Kenti Sikkelerinde Argaios Dağı

Zirvesinde Gösterilen Tanrı Tasviri Üzerine Bir

Değerlendirme

Doç. Dr. Ayşe Fatma EROL-Begümay AKBAŞ.....1

İner Bir Ses Erciyes'ten (Şiir)

Güven ÇİVICIOĞLU.....10

Boyabat (Sinop) Ağzından

Derleme Sözlüğü'ne Katkıları

Zinnur GÜLLEB.....11

Şamanist Düşünceye Göre

Dünyanın Yaradılışı

Prof. Dr. Saadettin Yağmur GÖMEÇ.....15

Cengiz Dağcı'nın "Onlar da İnsandı" Romanında

Toprak ya da Vatan Sevgisi

Sait ÖZER.....23

Yayın Tanıtımı,

Doç. Dr. Orhan YAVUZ- Dr. Mevlüt Gülmez (2015),

Manzum İlk Ashâb-ı Kefh Kıssası

Feyza ULUSOY.....27

Karahanlılar'da Aslan Sembolizmi ve Aslan Adı

Dr. Şükrü ÖZTÜRK.....28

Yazışma Adresi

Erciyes Dergisi, P.K. 218, 38002 KAYSERİ

Telefon – Belgeç: 0 352 231 73 03

Ağ sayfası: www.erciyesdergisi.com

E-posta: bilgi@erciyesdergisi.com

İdare Yeri

Sahabiye Mahallesi Muhtarlığı

Kalenderhane Sokağı, Nu.: 8

38010 Kocasinan/KAYSERİ

Not: Dergimiz TO-KAT Ulusal Toplu Katalog, İdealonline ve İssuu tarafından taranmaktadır.

YIL: 42 ★ SAYI: 498 ★ HAZİRAN, 2019

Fiyat Tarifesi (KDV dâhil)

Sayısı: 10 TL

Yıllık abone bedeli: 90 TL

Resmî abone bedeli (Taahhütlü): 200 TL

Yurt dışı abone bedeli: 40 Euro – 50 Dolar

İndirim: Dergimiz öğretmen ve öğrencilere %10 indirimlidir.

Reklam bedeli: Reklam sahibinin lütfuna tâbidir.

Havaleleriniz için posta çeki hesabı: Alim Gerçel, 116866

Vakıfbank Kocasinan Şb. IBAN: TR590001500158007286226630

Baskı

Geçit Matbaacılık ve Yayıncılık San. Tic.

Oymaağaç Mah. 5067. Sok. Nu.: 4-C Mobilyakent Kocasinan/KAYSERİ

Telefon: 0352 320 48 61, Belgeç: 320 48 54

Ağ sayfası: www.gecityayinevi.com

E-posta: gecitmatbaacilik@hotmail.com

CAESAREA KENTİ SİKKELERİNDE ARGAIOS DAĞI ZİRVESİNDE GÖSTERİLEN TANRI TASVİRİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Doç. Dr. Ayşe Fatma EROL - Begümay AKBAŞ

Argaios, Kappadokia Bölgesi'nde bulunan önemli bir dağdır. Antik Dönemde bölge halkı için önemli bir kült olmuştur. Sikkeler üzerinde Argaios betimleri ilk defa Kappadokia Krallığı Döneminde görülmektedir. Bu dönemde zirvede yalnızca kartal betimleri bulunmaktadır. Bölgenin Roma egemenliğine geçmesi ile sikkeler üzerinde Argaios dağının zirvesinde ayakta bir tanrı betimi görülmeye başlanmıştır. Bu betim Caesarea darphanesinin çalıştığı dönem boyunca sıklıkla görülmektedir. Argaios'un zirvesinde betimlenen tanrı, araştırmacılar tarafından birden çok tanrı ile ilişkilendirilmiştir. Bunlar arasında; Zeus, Helios, tanrısallaştırılmış imparator, dağın geniusu ve Mithras bulunmaktadır. Kayseri Arkeoloji Müzesi'nde bulunan yeni bir sikke tipi, zirvede bulunan tanrının tanımlanması açısından farklı bir bakış açısı sunacaktır. Bu sikke ile birlikte imparator kültürünün Argaios ile bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır. Kappadokia Krallığı Döneminde zirvede gösterilen kartal, zirvedeki tanrı betiminin Zeus'la ilişkili olduğu fikrini akla getirmektedir. Ancak Roma Dönemi sikkelerinde betimlenen tanrı figürü, ikonografik açıdan Helios ile oldukça uyusmaktadır. Bölgede bulunan epigrafik veriler, Mithras kültürünün bölgedeki varlığını kanıtlar niteliktedir. Veriler harmanlandığında, zirvedeki tanrının Helios-Mithras ile senkretik bir yapı içinde betimlendiği göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kappadokia Bölgesi- Caesarea Kenti- Argaios - Helios- Sikke

GİRİŞ

Eski Çağda Kappadokia Bölgesi'nde, Argaios (Erciyes) dağının eteğindeki vadide konumlanan Caesarea antik kenti, günümüzde Kayseri sınırları içinde yer almaktadır. Kent konumundan dolayı antik dönemde “*Καيسάρειώντων πτότῳ Ἀργαίῳ*” (Argaios yanındaki Caesarea) olarak anılmıştır (Sydenham 1978:23).

Argaios (Erciyes Dağı) Kappadokia Bölgesi'ndeki en yüksek volkanik dağdır. Strabon, kayıtlarında; Argaios'un ormanlık bir alanla çevrili olduğunu, ancak söz konusu alanın aşağı kesimlerin-

deki volkanik arazide ateş çukurları ve soğuk su kaynakları olduğundan söz etmekte, ormanlık alanların varlığından dolayı kerestenin kolay sağlanabildiğini belirtmektedir (Strabon. 12.2.7).

Caesarea kenti, Roma imparatorluk Döneminde Kappadokia Bölgesi'nin başkenti konumundadır. Kent önceleri Mazaka ve Eusebeia adını kullanmıştır (Sydenham 1978: 2). Kappadokia Krallığı'nın son kralı Arkhelaos Döneminde, Augustus'u onurlandırmak için kente Caesarea adı verilmiştir (Wroth 1911: xxxiv).

Roma İmparatorluğu, Anadolu kentlerine yerel bronz sikke basma izni vermiştir. Ancak doğuda resmî darphane görevi üstlenen ve gümüş sikke basan üç merkez bulunmaktadır. Bunlar; Mısır'da Alexandria, Suriye'de Antiocheia ve Kappadokia'da Caesarea'dır. (Karwiese 2004: 102). Caesarea hem gümüş, hem de bronz sikkeler basmıştır. Caesarea darphanesi, imparator Tiberius Döneminden, Trebonianus Gallus Dönemine kadar aktif kalmıştır (Tekin 1998: 215).

Kappadokia, Roma İmparatorluğu'nun doğu sınırına yakınlığı nedeniyle askerî öneme sahip bir bölge olmuş, imparator Vespasianus Döneminde barbarların saldırılarından korunmak için Melitene ve Satala'ya sürekli garnizon yerleştirilmiştir (Ergin 2009: 484). İmparator Traianus, Parthlara karşı yaptığı seferde Kappadokia'yı tampon bölge olarak kullanmıştır. İlerleyen süreçte Parth tehlikesi bölgede sürekli etkili olmuştur. İmparator Severus Alexander Döneminde bu tehlike tekrar ortaya çıkmış, ancak Roma bu tehlikeyi geri püskürtmüştür. Ardından III. Gordianus, kenti Parthlara karşı korumak için sur inşa ettirmiştir (Tekin 1998: 221).

*Doç. Dr. Ayşe Fatma EROL, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi; Begümay AKBAŞ, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi.

Kayseri Arkeoloji Müze Müdürlüğü'ne, konuyla ilgili sikke örnekleri üzerinde çalışma izni ve desteği verdikleri için teşekkür ederiz

Bu askerî hareketlilik, kentin askerî açıdan stratejik bir konuma girmesine neden olmuştur. Kentin gümüş ve bronz sikkelerinin, imparatorluğun doğu bölgesinde askeri ödemeler yapılması amacıyla kullanılmış olduğu düşünülmektedir (Howgego 1985: 24). Sydenham, imparator Traianus ve Marcus Aurelius Döneminde doğu birliklerine askeri ödemeler yapabilmek için, sikke basımının yapılmış olabileceğini belirtmektedir (Sydenham 1978: 4).

Kentin bronz ve gümüş sikke ikonografisinde en sık kullanılan tasvir tipi Argaios'tur. Argaios Dağı, kentin önemli bir kültü olduğu kadar, aynı zamanda kentin sembolü niteliğini kazanmıştır. Bölgede dağ kültürünün Roma Döneminden önce de var olduğu bilinmektedir. Kaniş ve Asur arasındaki anlaşma metinlerinde adı geçen tanrılar arasında bulunan Aşkaşipa Dağı'nın, Argaios olduğu düşünülmektedir (Günbatı 2017: 183-4). Bossert, Yazılıkaya'da tanrı Teşhup'un üzerinde durduğu Namni ve Hazzi dağlarından, Namni'nin Argaios olduğunu ve bu ismin Argaios'un Hurrice adlandırılması olduğunu önermektedir (Bossert 1954: 135). Dağın eteklerinde, Tekirbent'te bulunan MÖ. 8. yüzyılın başlarına tarihlendiği düşünülen bir yazıtta, "Tanrı dağ Harhara" ismi geçmektedir. Buradaki Harhara'nın Argaios olduğu düşünülmektedir (Baydur 1970: 73).

Argaios, Kappadokia Krallığı'nın son dönem sikkelerinde görülmekle birlikte, Roma İmparatorluğu ile önemi oldukça artmış ve çok sık betimlenmiştir. Argaios'un tapınak içinde, alınlığında ve sunak üzerinde gösterimi, onun tapınım gördüğünü kanıtlamaktadır.

Sikke betimlerinde Argaios, sıklıkla zirvede gösterilen bir erkek tanrı ile betimlenmektedir. Bu tanrının tanımlanması konusunda çeşitli fikirler öne sürülmüştür. Tanrı; Zeus, dağın genuisu, Helios, Mithras ve tanrısallaştırılmış imparator olarak yorumlanmıştır. Bu çalışmada sikke betimlerinde gösterilen söz konusu tanrının ikonografik özelliklerinin değerlendirilmesi ve bahsi geçen tanrılarla ilişkisinin incelenmesi amaçlanmaktadır.

Sikke Betimlerinde Argaios

W. Wroth, Caesarea sikkelerinde ayakta durur vaziyette gösterilen erkek tanrıyı, tanrısallaştırılmış imparator olarak değerlendirme eğilimindedir (Wroth

1911: xxxix). Cook ise, kentin Helenistik dönem sikkelerinden itibaren görülen kartal figüründen dolayı tanrının Helenistik Dönem Zeus betimlerine uygun olduğunu düşünmektedir. Bazı sikkelerde zirvede gösterilen üç tanrı figürü Zeus ve Dioskurlar olarak yorumlamıştır (Cook 1925: 980). Sydenham, zirvedeki tanrıyı Helios olarak değerlendirmenin yetersiz bir görüş olduğunu ve bunun Argaios'un genuisu olduğunu düşünmektedir. Aynı zamanda zirvedeki figürün yıldız ve hilal gibi göksel figürlerle birlikteliği nedeniyle Mithras ile bağlantısı olabileceğini belirtmiştir (Sydenham 1978: 20). Baydur, bu tanrının dağ-tanrıyı simgelediğini, dağın personifikasyonu olduğunu önermektedir (Baydur 1994: 77). Weiß, zirvedeki üçlü tanrı figürünün Septimius Severus ve oğulları Caracalla ve Geta olduğunu önermekte, dörtlü tanrı grubu betimlerinde ise dağ tanrısının imparator ve oğullarını selamladığı şeklinde yorumlamıştır. (Weiß 1985: 46).

Kappadokia Krallık Dönemi sikkelerinde, zirvede bir tanrı yerine kartal figürü kullanılmıştır (Fig1). Kral Arkhelaos'un Roma kentinde ölmesi ve krallığı Roma'ya bırakmasıyla, Kappadokia Roma eyaleti olmuştur (Tekin 1998: 211). Zirvede gösterilen tanrı figürü, Roma imparatorluk döneminde ilk olarak Tiberius Döneminde basılmış ve bu sikkelerle birlikte ortaya çıkmıştır (Sydenham 1978: 3).

Fig. 1. Kappadokia Kralı Arkhelaos dönemi Fig.2. Tiberius Dönemi Caesarea Sikkesi (Paris Bnf 244, Eusebeia Sikkesi (Kayseri Arkeoloji Müzesi Env. No. 2108) <http://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb41765043j>)

Argaios'un zirvesinde gösterilen erkek tanrı betimi neredeyse tüm Roma İmparatorluk sikkelerinde görülmektedir(bkz. Fig 3). Bu sikkelerde tanrı, ayakta, cepheden, sola doğru yönelmiş vaziyette ve çıplak betimlenmiştir. Sağ bacağı taşıyıcı işlev görürken, sol bacağı dizden bükülmüş vaziyettedir. Sağ elinde ileriye doğru uzattığı globusu, sol elinde ise asa tutmaktadır. Bazı sikke betimlerinde globus görülmekle birlikte, elini aynı şekilde ileri uzatır vaziyette gösterilmiştir. Tanrı bazı tasvirlerde ışın tacı ile betimlenirken, ışın tacı olmayan betimleri de sıklıkla görülmektedir. Genelde başı globusa dönüktür(bkz. Fig. 2,3,4).

Fig. 3. Nero Dönemi Caesarea Sikkesi Fig. 4. Hadrianus Dönemi Caesarea Sikkesi (New York ANS 1944.100.55173, (Kayseri Arkeoloji Müzesi Env. No. 2007/306) <http://numismatics.org/collection/1944.100.55173?lang=tr>)

Septimius Severus ve ardından gelen imparatorlar dönemindeki sikkelerde zirvede üç ya da dört tanrılı figürler bulunmaktadır.(bkz. Fig.5-Fig.13) Bir diğer sikke tipinde ise erkek tanrı, sola doğru bir kaya yığınının (Argaios) üzerinde otururken betimlenmiştir (bkz. Fig. 6). Bu sikkelerde konuyla ilişkili olmaları nedeniyle irdelenecektir.

Fig.5. Elagabalus Dönemi Caesarea Sikkesi Fig. 6. Geta Dönemi Caesarea Sikkesi (Kayseri Arkeoloji Müzesi Env. No.80-2)(CNG Auc. 84 (5/2010), lot 882 <https://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=162504>)

Tanrı Betiminin Helios Olarak Değerlendirilmesi

Betimlerdeki tanrı, ikonografik açıdan Helios ile uyuşan benzerlikler göstermektedir (bkz. Fig.3). Helios'un atribüleri arasında globus ve asa bulunmaktadır (Matern 2002: 88). En önemli betimsel özelliği olan ışın tacı, bazı sikkelerde görülmekle birlikte, genellikle betimlerde gösterilmemektedir. Matern, Helios'un en önemli atribüsü olarak kırbaç göstermiştir. Ancak Helios'un bir araba sürücü olarak gösterilmediği ve Anadolu'nun bazı bölgelerinde yerel özellikleriyle kırbaç yerine asa taşıy biçimde görülmektedir (Matern 2002: 92). Caesarea sikkelerinde de kırbaç yerine asa ile betimlenmiştir. Helios'un en önemli atribülerinden olan globus sıklıkla betimlerde kullanılmıştır. Globus, güneş tanrısının elinde gökyüzünün, yıldızların ve tüm kozmosun yöneticisi olarak tanımlanmaktadır (Matern 2002: 91). Bazı betimlerde globus tutmaz ancak sol elini yine aynı şekilde yukarıya kaldırır vaziyette gösterilir.

Bir diğer sikke tipinde (bkz. Fig. 6) ise erkek tanrı, sola doğru bir kaya yığınının (Argaios) üzerinde otururken betimlenir. Tanrı belden aşağı kısmı giyimli şekilde betimlenmiştir. Sol kolu dirsekten bükülmüş bir şekilde taşa yaslanır, sağ elinde ise bir defne dalını ileri uzatmaktadır. Sol bacağı ileri doğru uzatmışken, sağ bacağı geri çeker biçimde gösterilir. Bazı betimlerde başında bir ışın tacı bulunurken, bazı betimlerde saç arkadan toplu şekilde betimlenir. Bu sikke betimi Helios'tan çok Apollon'un betimlerine daha yakın gözükmektedir. Tanrının elinde bulundurduğu defne, Apollon için kutsal bir bitkidir ve Apollon'un atribüsü olarak kullanılmaktadır (Powel 2018: 197). Sikke üzerindeki tip, Apollon'un bir omphalos üzerinde ya da bir taht üzerinde oturan betimlerine oldukça benzemektedir.¹ Buradaki kaya

yığınının, omphalos yerine Argaios'un temsili olduğu düşünülebilir. Çünkü kaya yığını Argaios betimlerine oldukça benzemektedir. Elagabalus'un bir sikkesinde bu tanrının üzerinde Argaios betimi bulunur (bkz. Fig. 7).

Apollon güneşle bağlantılı bir tanrı olmakla birlikte, genellikle ışın tacı ile betimlenmez. Bu tipin zirvede gösterilen Helios ile senkretik bir yapı oluşturması ile ışın tacı eklenmesi olası görülmektedir. Ayrıca Kappadokia Krallığı Dönemi'nd e kentte Apollon tapınımi² olduğu bilinmektedir (Baydur 1970: 127). Weiß, bölgede çok önceden bilinen Apollon kültü ile Helios'un bağlantılı olabileceğinden söz etmektedir (Weiß 1985: 46). Helios-Apollon özdeşliğinin MÖ.5. yüzyıldan itibaren varlığı bilinmektedir. Rhodos, Byzantion, Arykanda gibi kentlerde, Apollon ve Helios'a ortak tapınının olduğu önerilmektedir (Sancaktar 2016: 60). Benzer bir durum Caesarea için de düşünülebilir.

İmparator Elagabalus Döneminde, kaya yığının üzerinde oturan tanrı figürü, iki yanında bezemeli sütunlarla görünmeye başlar ve tanrının üzerinde Argaios betimi bulunmaktadır (bkz. Fig.7). Bazı örneklerde bu sütunlar, üzerinden ışın tacı çıkar şekilde betimlenmektedir. Bunların yüksek baitylostipi sütunlar olduğu ve güneş tanrısının bir temsili olarak kullanıldıkları düşünülmektedir (Weiß 1985: 42). Elagabalus'un, güneş tanrısının sembolü olan siyah baitylos taşı Emesâ'dan Roma'daki Palatinus tepesine getirdiği bilinmektedir. Bu taş, tanrının kült heykeli olarak kullanılmıştır (Rowan 2009: 123). Benzer bir durum Caesarea sikkeleri için de düşünülebilir. Bu sütunlu sikke tiplerinin Elagabalus Dönemi ile ortaya çıktığı düşünüldüğünde, bunun Roma etkisiyle Caesarea'da da görülmüş olması olasıdır.

Fig. 7. Elagabalus Dönemi Caesarea Sikkesi Fig. 8. Argaios zirvesinde Helios'un betimi bulunan (BMC 1975, 0411.164= RPC VI 6653 bronz ağırlık (True and Vermeule, 1974: 126)

<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/6653/>

Tanrı Helios ve Mithras İlişkisi

Mithra, MÖ 15. yüzyılda Hindistan'da ve Perslerde görülen antlaşmalardan sorumlu ve güneş ışığı ile ilişkilendirilen bir tanrıdır (Kızıl 2013: 114-115). Roma hakimiyetinde ismi Mithras'tır. Mithras'ın Tarsus'da ortaya çıktığı düşünülmektedir. Hipparkhos, ekinoksların gerilemesini keşfetmiş ve bu bilgi Tarsus'lu stoacılar arasında yayılmıştır. Bunun sonucunda ise yıldızların hareketlerini ve kozmosu yöneten bir tanrı fikri ortaya çıkmıştır. Daha sonra Kilikalı korsanlar tarafından benimsendiği ve yayıldığı düşünülmektedir (Ulansey 1998: 91-93).

Pers inançlarının Kappadokia Bölgesi'nde etkin olduğu bilinmektedir. Strabon, yaşadığı dönemde Kappadokia'da ateş tapınının devam ettiğinden ve Magi rahiplerinin kurban törenlerinden bahsetmektedir (Strabon XV: 3.15). MS. 4. yüzyılda Caesarea piskoposu, ateş kültü rahiplerinin Kappadokia'nın her yerinde bulunduğundan söz etmektedir (Basilius: 258). Caesarea'nın imparator Severus Alexander Dönemine ait bir sikkесinin arka yüzünde, imparator ateş sunağına sunuda bulunurken betimlenmiştir. Ateş sunağının üzerinde Argaios ağması³ bulunmaktadır (bkz. Fig.9). Benzer şekilde bir gemma taşında da Argaios önünde ateş sunağı ve iki yanında karşılıklı iki kadın figürü bulunur (bkz. Fig. 10). Bu betimler Argaios'un ateş kültü ile olan ilişkisini göstermektedir.

Strabon, bölgede görülen volkanik ateş çukurlarından bahseder (Strabon XII: 1.7). Argaios dağının volkanik bir yapıya sahip olması, Persler'e ateş kültünün yerleşmesi için uygun bir ortam sağlamıştır (Erol ve Şenyurt 2011: 90). Weiß, Argaios'un volkanik yapısının kült için oldukça önemli olduğunu dile getirmektedir. Argaios'un sunak üzerindeki betimlerinin ateşe benzediğini ve bu sunakların aslında bir ateş sunağı olduğu fikrini dile getirmektedir (Weiß 1985: 40). Caesarea'ya yakın bir konumda olan Bünyan'da bulunan bir ateş sunağında Magi tasvirleri bulunmaktadır (Bittel 1956: 36).

Ariaramneia'da (Faraşa) bulunan çift dilli yazıt ise, Mithras kültünün bölgedeki varlığına önemli kanıt sunmaktadır (Hakman, 2014: 98). Aramice ve Yunanca olan yazıt, Anadolu'da Mithras'ın Perslerle olan bağlantısını göstermesi açısından önemlidir.

Yazıtta Ariaramneia'nınstrategosuMaiphernes'in oğlu Sagarius'unMithras rahibi olduğundan bahsedilmektedir. Yazıtın bulunduğu mağaranın bir Mithraeum olduğu düşünülmekle birlikte, bu durum henüz kanıtlanmamıştır (Güran 2010: 18-21). Camihöyükte gerçekleştirilen kurtarma kazısında Mithras maskesinin bulunması Kappadokiabölgesinde Mithrastapınımı olduğuna önemli bir kanıt oluşturmaktadır (Erol ve Şenyurt 2011: 97).

Fig. 9. Severus Alexander Dönemi Caesarea Sikkesi
Fig. 10. Akik Gemma Taşı Çizimi (NevilleAuc. 25 (9/2016), lot 261, (Güler, 1995: 91)

https://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?album=284&pid=13676#top_display_media

Mithras, Helios ile ilişkilendirilmekte ve birlikte betimlendikleri örnekler bilinmektedir. Ankyra'dan ele geçen bir yazıtta Mithras ve Helios, senkretik anlamda birleştirilmiştir (Güran 2010: 36). Kentte bulunan bir yazıtta "Sol İnvictus (Yenilmez Güneş), Mithras" yazmaktadır.⁴ Roma'da Sol İnvictuskültü, imparator Elagabalus'un Suriye güneş tanrısı Elegabal'i Roma'ya getirmesi ile önem kazanmıştır. Daha sonra imparatorun öldürülmesinden sonra, Aurelianus tarafından Sol İnvictus devletın resmi kültü haline getirilmiştir (Üzüm 2016: 40-41). Aurelianus Sol İnvictus'u, çocuk kurban etme gibi aşırılıkları olanSyrialıBaaltapınımından ayırmak için Mithras'la özdeşleştirmiştir(Matern 2002: 40). Cumont, "Sol Invicus"un doğu kökenli olduğunu ve özellikle Mazdek dogmalarından geldiğini belirtmektedir (Cumont 1903: 98).

Bazı sikkelerde, zirvedeki Helios'un, Mithras benzeri bir şapkasının bulunma ihtimali, bölgede Mithrastapınımının bilinmesinden dolayı olasıdır, ancak bu durum henüz kanıtlanmamıştır. Helios ve Mithras'ın birbirleri ile ilişkili olmalarından

dolayı, senkretik bir yapı oluşturmuş olmalıdır. Bunun bir kanıtı olarak sikkelerde bulunan yıldız ve hilal figürlerinin sıklığıdır. Bazı betimlerde zirvedeki tanrının iki yanındaki zirvelerde yıldız ve hilal bulunmaktadır (bkz. Fig. 4). Bu da tanrının kozmosun bir yöneticisi olarak temsil edildiğine işaret edebilmektedir (Sydenham 1978: 20).

Tanrı Betiminin Zeus Olarak Değerlendirilmesi

Kappadokia Krallığının son döneminde sikkeler üzerinde görülen dağın zirvesindeki kartal, Argaios'un Zeus'la olan ilişkisini gösterir (Hakman, 2014: 183-196). Caesarea kentinde Zeus Poliuchos'un tapınım gördüğü bilinmektedir (Sozomenus; V-4). Bölgede birçok kartal heykeli bulunması ve gemmalarda da sıklıkla Argaios'un zirvesinde kartal betimi, kent için önemini kanıtlar niteliktedir. Cook, zirvede bulunan erkek tanrıyı Zeus olarak değerlendirmiştir (Cook, 1925: 980). Asa ve globus Zeus'un da atribülerinden olmakla birlikte, kartal ve Nike bugüne kadar bilinen hiçbir sikkede ayakta duran tanrı ile birlikte gösterilmemiştir. Ancak bir gemma taşı üzerinde (bkz. Fig. 11), zirvedeki tanrının sağ tarafında yer alan tepede ağızda çelenk tutan kartal, sol tarafında yer alan tepede ise elinde defne çelengi bulunan Nike betimlenmiştir.

Caesarea'da bulunan bir Zeus heykelciğinde, tanrı tahtta oturur şekilde betimlenmiş, (bkz. Fig. 12) sol omuzunu ve belden aşağısını ayaklarına kadar örten bir himation ile gösterilmiştir. Sol elinde asa tutması olasıdır. Sağ elinde piramite benzer bir nesne tutmaktadır. True ve Vermeule bu nesneyi, kentın sikkelerinde gösterilen piramitle bağdaştırır. Söz konusu tasvirin Argaios'un stilize edilmiş biçimi olduğu önerilir (True and Vermeule 1974: 124, 125). Zeus'un saçları bukleler halinde aşağı inmektedir ve sakalları da benzer şekilde bukleli betimlenmiştir. Bu betim sol elinde asa tutması ve sağ elinde ileri doğru bir nesneyi uzatması açısından zirvedeki tanrıya benzer. Aynı zamanda elinde piramit bulundurması, onun Argaios'la ilişkisini göstermektedir. Ancak burada tanrıya yaşlı, yarı giyimli ve sakallı betimlenmiştir. Oysa sikkelerde Argaios'un zirvesinde gösterilen tanrı, genç ve sakalsız betimlenmektedir.

Fig. 11. Sarı akikten gem taşı Fig.12. Caesarea'dan Bronz Zeus Heykelciği (Baydur, 1994: 7) (True and Vermeule, 1974:124)

Tanrı Betiminin Tanrısallaştırılmış İmparator Olarak Değerlendirilmesi

Roma'da imparator kültü; Caesar'ın ölümünün ardından tanrısallaştırılması ve ardından da Roma'nın ilk imparatoru olan Augustus'un hayattayken tanrısallaştırılmasıyla ortaya çıkmıştır. İmparatorlar iktidarın onayı ve kuvvetini göstermek için, kendilerini tanrısal bir soya bağlama gereksinimi hissetmişlerdir. Anıları lanetlenmediği sürece, ölen imparatorlar divus statüsü kazanmakta ve tanrısallaştırılmaktadır (Howgego 2013:101-102). Tanrısallaştırılmış imparator betimlerinin en önemli özelliği, imparatorun gücünün ve kudretinin gösterilmesidir. Bu tip içinde değerlendirilen imparator heykelleri, Roma İmparatorluğu'nun siyasi propagandasının halka aktarılma şekillerinden biridir (Özgan 2013: 14).

Caesarea kenti, Roma egemenliğine imparator Tiberius Döneminde girmiştir. Bu dönemde Batı Anadolu kentleri, imparatora tapınım için yarış halindedir. Caesarea'da da benzer bir durum olduğu düşünülebilir. Macdonald Kinneir, anlattığı efsanede Romalıların dağın tepesinde Tiberius-Caesar'ın ikamet ettiği bir şato inşa ettiklerinden bahsetmektedir. (Kinneir 1818: 151-vd.).

Caesarea iki kere Neokoros unvanı almıştır. Bunlardan ilki Septimius Severus Döneminde, ikincisi ise Severus Alexander Döneminde (Burrell 2004: 249). Ancak Burrell, neokoros unvanından önce de imparator kültü için bazı uygulamalar yapılmış olabileceğini belirtir. Ankyra'daki bir yazıtta Caesarea'da Commodus için düzenlenen, bir agona katılan sporcudan bahsedilir (Burrell

2004: 248). Caesarea'nın neokoros tiplerinde Argaios'un önünde agonistik kurneler ve tetrastilos tapınak görülür (bkz. Fig. 14). Bu dönemde basım görmeye başlayan zirvedeki üç ve dört tanrı figürü tartışma konusu olmuştur (bkz. Fig. 5-Fig. 13). Bu sikkelerin Septimius Severus ve oğulları Caracalla ve Geta olduğu düşünülmektedir. Septimius Severus kendi döneminde Severus hanedanlığını ön plana çıkardığı için kendi ve varisleri olan oğulları ile bir arada gösterilmiş olabileceği önerilmektedir (Weiß 1985:33). Dörtlü tanrı grubu betimlerinde ise, dağın sağ tepesinde tek bir tanrı, karşısındaki sol tepesinde ise üç tanrı gösterilmektedir (bkz. Fig. 13). Weiß, zirvede gösterilenin tanrının, imparator ve varislerinin selamladığı şeklinde yorumlamıştır (Weiß 1985:33). Bu ikonografi, imparator ve ailesi dışında bir tanrının, dağın zirvesinde bulunduğunu kanıtlar niteliktedir.

Elagabalus Dönemi sikkelerinde gösterilen üçlü figürde, aynı şekilde Severus hanedanlığına vurgu amacıyla kullanılmış olabilir. Elagabalus, kuzeni Severus Alexander'ı evlat edinmiş ve her ikisi de babalarının Caracalla olduğunu söyleyerek tahtta yerlerini güçlendirmek istemişlerdir (O'Grady 2015: 92). Severus Hanedanlığı vurgusu ve tahtta hak iddiası, sikkelerde bu şekilde vurgulanmış olmalıdır.

Fig.13. Caracalla Dönemi Caesarea Sikkesi Fig. 14. Septimius Severus Dönemi Caesarea (Kayseri Arkeoloji Müzesi Env. No. 4492/1) Sikkesi (Kayseri Arkeoloji Müzesi Env. No. 73/163)

Kayseri Arkeoloji Müzesi'nde bulunan bir sikkede (bkz. Fig. 15), Korinth düzeninde distylos bir tapınak içinde ayakta durur vaziyette bir erkek tanrı betimi bulunmaktadır. Tanrının tapınak içindeki tek gösterimidir. Tanrı sol bacağı taşıyıcı olarak kullanırken, sağ bacağı yana uzatmıştır. Sağ elini yukarıya doğru ileri uzatarak selamlama hareketi olan adlocutio yapar, sol elini de dirsekten kırarak yana doğru uzatmaktadır. Sol elin üzerinde yıldız benzer bir sembol bulunmaktadır. Omuzlarındaki çıkıntılar, üzerinde zırh olduğu izlenimi vermektedir. Başının üzerinde, tapınağın alınlığında Argaios betimi bulunmaktadır. Argaios'un üzerinde zirvede çelenk bulunmaktadır. Bu zirvede bulunan tanrı figürlerine benzemektedir. Tanrı, globus ve asa taşımamakta ve ışın tacı bulunmamaktadır. Septimius Severus Döneminde Caesarea'nın "neokoros"⁵ unvanı aldığı göz önünde bulundurulduğunda, bu tanrılaştırılmış imparator heykeli olmalıdır.

Caesarea neokoros sikkelerinde agonistik ödül urneleri arasında tetrastylos tapınak (bkz. Fig. 14) bulunurken, bu sikkede distylos tapınak bulunmaktadır. Ancak Caracalla'nın Septimius Severus'un ölümü üzerine bastırıldığı, tapınak içinde "ΕΙΣ ΕΩΝΑ ΤΟΥΣ ΚΥΠΙΟΥΣ"⁶ lejantlı sikkede (bkz. Fig. 16), tapınağın korinth sütunlu distylos planda olması, bu betimin tanrısallaştırılmış imparator olduğu fikrini güçlendirmektedir. Tapınağın agonistik urneler arasında dört sütunlu gösterilirken, burada iki sütunlu gösterimi, tapınağın içindeki figürü daha net göstermek için sütun sayısının azaltılmasından kaynaklanabilir (Burrell 2004:9). Daha önce yayınlanan neokoros sikkelerinde imparator heykeli betimleri bulunmamasına karşın, bu sikke ile tapınakta bulunan heykel hakkında bir fikir elde edilebilmektedir. Tapınağın alınlığında Argaios ağalmasının bulunması da, imparator kültü ile dağ kültü arasındaki bağlantıyı ortaya koymaktadır.

Fig. 15. Elagabalus Dönemi Caesarea Sikkesi Fig. 16. Caracalla Dönemi Caesarea (Kayseri Arkeoloji Müzesi Env. No. 77/666) ikkesi (SMB Env. No. 18224032, <https://ikmk.smb.museum/ect?lang=en&id=18224032>)

Tanrı Betiminin Dağın Geniusu Olarak Değerlendirilmesi?

Zirvede betimlenen tanrının dağın geniusu olduğu düşünülmüştür, Ancak dağ tanrısının gösterildiği bir bronz heykelcikte, tanrıdağın merkezinde sakallı olarak betimlenmiştir (bkz. Fig. 17). Dağ tanrıları Antik Yunan'da yaşlı, sakallı ve vahşi betimlenmektedir. Boeotiadaki Thespiiai'da Helikon Dağını temsil eden bir kabartmada, dağ tanrısının benzer bir ikonografisi bulunmaktadır (Evans 1935: 607).

Dağ tanrılarının ikonografisinde sakallı ve yaşlı olarak betimlendiği düşünüldüğünde, bu genç tanrı betimi düşündürücüdür. Tanrının dağla ilişkili olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Ancak zirvedeki tanrı, dağ tanrısı ikonografik özellikleri taşımamaktadır. Tanrı daha çok güneşsel özellikler içermektedir ve göksel sembollerle birlikte betimlenmektedir. Bahsi geçen heykelcikte dağ tanrısı, dağın üzerinde temsil edilmek yerine, dağın merkezinde betimlenmiştir. Tanrı, dağın merkezinde betimlenen globus ve boğa boynuzu şeklindeki tünel ile aynı yerdedir (bkz. Fig. 18). Yani dağın zirvesinde betimlenmek yerine merkezine betimlenmiştir.

Fig. 17. Argaios'un temsil edildiği bronz Fig. 18. Septimius Severus Dönemi Caesarea Sikkesi Ağalma (Güler, 1995: 96, kat no. 83) (Kayseri Arkeoloji Müzesi Env. No. 81/113)

Sonuç

Argaios dağının Hititler Döneminden itibaren dağ tanrı olarak görüldüğü bilinmektedir. Hititler Döneminde dağ tanrıları, gök tanrısı Teşhup ile bağlantı içindedir. Argaios'un da gök tanrısıyla ilişkili olduğu düşünülebilir. Ancak Argaios'a Roma öncesi tapınım ile ilgili kanıtlar oldukça azdır. Ele geçen hiçbir yazıtta ya da antik kaynaktan Argaios'tan, başka bir tanrı ile birlikte bahsedilmemiştir. Ancak

Kappadokia Krallık sikkelerinde görülen zirvedeki kartal, Zeus'a işaret etmektedir.

Caesarea'da Zeus'a tapınım olduğu bilinmektedir ve Zeus'un mitolojide dağlarla bağlantılı olarak geçmesi, bu görüşü desteklemektedir. Ancak zirvede betimlenen tanrı ikonografik olarak daha çok güneş tanrıları ile ilişkilidir. Araştırmacılar tarafından yapılan Zeus Argaios tanımlamalarını henüz ispatlayacak bir kanıt bulunmamıştır.

Hellenistik Dönem Caesarea sikkelerinde Argaios'un zirvesinde yalnızca kartal görülmektedir. Ancak Roma Döneminde kartal bir süreliğine ortadan kalkar ve yerini zirvedeki güneş tanrısı almaktadır. Eliade, gök tanrılarının zamanla bitkilerin büyümesi ve bereket ile bağdaştırılan güneş tanrılarıyla özdeşleşmesinden bahsetmektedir (Eliade 2003: 143). Bu nedenle dağda bulunan göksel tanrı, zamanla güneş tanrısı özellikleri kazanmış olabilir. Bir diğer önemli nokta, Roma İmparatorluğu'nun Caesarea sikke tiplerine ne kadar müdahale ettiği. Sikkelerin Roma askeri ödemeleri için kullanımı ve resmi darphane olması, sikkeler üzerindeki tiplerde Roma'nın müdahalesini destekler. Sikkeler, Roma askerleri arasında siyasi propagandanın yayılması için bir zemin oluşturmuş olmalıdır.

Bu dönemden ele geçen sikkelerde Argaios zirvesinde gösterilen imparatorun, bölgenin hakimi olarak betimlenmiş olma ihtimali vardır. Tiberius Döneminde Anadolu kentlerinin imparator tapınakları için yarışa girmiş olması, bu fikri desteklemekle birlikte, net bir kanıt bulunmamaktadır. Elagabalus Dönemine ait bir sikkede, tapınak içerisindeki imparator heykeli zirvedeki tanrıya benzemektedir. İmparator heykelinde globus, asa ve ışın tacı bulunmaz ve imparator zırhlı betimlenir. Alınlıkta bulunan Argaios betimi ise imparatorluk kültürü ile Argaios arasında bir bağlantı bulunduğunu gösterir. Ancak kentte tapınım gören tanrıların birçoğu Argaios'la birlikte betimlenmiştir. Üçlü ve dörtlü tanrı gruplarının ise imparator ve ailesi olması oldukça mantıklıdır. Caesarea kentinin bu dönemde neokoros unvanını almış olması ve Severus taraftarı olduğunu gösterdiği için Philedelphia Severia adlı agonistik oyunlar düzenlemesi, bu görüşü

desteklemektedir. Bu noktada önemli olan dört tanrı betimlerinde imparator ve varislerini, dağda bulunan tanrının selamlamasıdır. Burada imparator ailesinden ayrı bir tanrı bulunmakta ve üçlü tanrı grubundan farklı yerde temsil edilmektedir. Ancak tanrılar ikonografik olarak aynı betimlenmişlerdir. Buradan anlaşılacağı gibi kentin en önemli kültü olan Argaios ve zirvesindeki tanrı, Roma propagandası kapsamında imparatorluk kültürü ile bütünleştirilmiştir. Ancak Kayseri Arkeoloji Müzesi 77/666 katalog nolu sikke, imparator heykellerinin zirvedeki tanrıya benzer yapılmadığını, tanrısallaştırılmış imparator heykellerine benzer ikonografide yapıldığını göstermektedir.

Antik kaynaklar ve arkeolojik buluntular ışığında, bölgede Perslerin ateş tapınımının uzun bir dönem bulunduğu ve bölge için önemli olduğu bilinmektedir. Bu tapınımın zamanla Roma Mithrastapımına dönüşmesi muhtemel gözükmektedir. Kanıtlar bölgede Mithras'atapınımının olduğunu kanıtlamaktadır. Caesarea sikkeleri sınır bölgesindeki garnizonların para ihtiyacını karşılamıştır. Mithras'ın Roma askerleri arasındaki yayılımını geniş olduğu bilinmektedir. Birçok yerde Mithras, Helios ile birlikte senkretik yapıya sahip olmuştur. Bu da zirvedeki güneş tanrısının Mithras ile ilişkili olabileceğini göstermektedir. Dağın sıklıkla yıldız ve hilal gibi göksel simgelerle betimlenmesi de, bu durumu desteklemektedir.

Argaios'un zirvesinde bulunan tanrı; Zeus, Helios, Mithras, dağın geniusu ve tanrısallaştırılmış imparator olarak düşünülmüştür. İkonografik açıdan tanrının bir güneş tanrısı olduğu açıktır ve Helios betimlerine uymaktadır. Argaios'un ilk başta Zeus ile bağlantılı olduğu Kappadokia Krallığı sikkelerinde, agalma ve gemma betimlerinde açıktır. Ancak Roma döneminde zirvede Zeus'un betimlenmesi yerine, bir güneş tanrısı tercih edilmiştir. Bölgede Apollon kültürünün de oldukça eski olduğu bilinmektedir. Sikke betimlerinden Helios ve Apollon'un özdeşleşmiş bir yapı sergilemesinden, Helios'un kökenleri Apollon'a dayanması olasıdır. Bölgede Yunan kültüründen ziyade, geçmişten gelen Pers kültürünün daha

etkili olması, bu tanrının Mithrasile bağlantılı olduğunu göstermektedir. Argaios'un zirvesindeki tanrının göksel sembollerle birlikte kullanımı onun göksel olaylara hükmettiğini göstermektedir. İlerleyen dönemlerde, Argaios'a tapınım hakkında özellikle Pers dönemine ait elde edeceğimiz bilgiler, konunun aydınlatılması açısından oldukça önemli olacaktır.

DİPNOTLAR

¹Delphi'de bir mermer kabartmada(Viyana: KunsthistorischesMuseum, Antikensammlung, I 184), Seleukos krallığı sikkelerinde (III. SeleukosKeraunos sikkesi:SC 917; Seleukos IV Philopator sikkesi: SC 1331a, Le Rider, Séleucos 80-105; Seleukos IV Philopator: SC 1313.6h, Le Rider, Antioche 189-204, HGC 9, 580e), III. Gordianus'un gümüş sikkelerinde(R.I.C., 303a.) benzer ikonografi bulunur.

²Sozomenos, MS. 400 yılında kaleme aldığı Historia Ecclesiastica'da Apollon tapınağından bahseder. İmparator Julianus'un Hristiyanların Zeus Poliuchos ve Apollon Patroos tapınaklarını tahrip etmiş olmaları ve son olarak da Tykhe tapınağını yıkmaları nedeniyle sinirlendiğinden ve ceza olarak kentten Caesarea adını aldığından bahseder (bkz. Sozomenus; V-4).

³Antik Yunan'da bir tanrıya adanmış heykel.

⁴CIL III, no 6772: Solem – Soli invicto - Mythrae - prosalute et incolu-mitate – Chresimi Aug (ustorum) n (ostrorum) - dispensatoris – Callimorphus arkar - iuseiusdem -votum solvit - libens animo. Türkçe Çevirisi: Callimorphus, Sol Invictus Mithras'a Sol'un bir temsilini adanmıştır.

⁵Neokoros, Roma İmparatorluk eyaletlerinin, imparatorluk kültü tapınağına sahip olduklarını belirtmek için kullanılmaktadır ve "tapınak bekçisi" olarak tercüme edilmektedir.

⁶Sonsuza dek imparator!

KAYNAKÇA

ABRAMZON, Mikhail G. (2003); "The Gerzeulhoard of coins of Caesarea of Cappadocia (in the Museum of Abkhazia)", Revue numismatique, 6 (159).

BAYDUR, Nezahat. (1970); Kültepe (Kanes)

ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

BAYDUR, Nezahat (1994); Anadolu'daki Kutsal Dağlar ve Dağ-Tanrılar, İstanbul, Graphis Yayınları.

BASILIIUS; Epistolae Graecae. (Web)

BİTTEL, Kurt (1956); "Kappadokia'da Bulunan Bir Ateş Sunağı", Türk Arkeoloji Dergisi VI-2.

BLAND, Roger (1991); "The last coinage of Caesarea in Cappadocia", Ermanno A Arslan Studia Dicata, Glaux 7.

BOSSERT, Helmuth T. (1954); "Dashethitische Felsrelief bei Hanyeri (Gezbeli)", Orientalia NS, 23.

BURRELL, Barbara (2004); Neokoroi Greek Cities and Roman Emperors, Leiden-Boston, Brill.

COOK, Arthur B. (1925); Zeus A Study in Ancient Religion Volume II, Cambridge, at the University Press.

CUMONT, Franz (1903); The Mysteries of Mithra (Çev. Thomas J. McCormack), London, Kegan Paul, Trench, Trübner & Co. Ltd.

ELİADE, Mircea (2003); Dinler Tarihine Giriş (Çev. L. Arslan). İstanbul, Kabcacı Yayınevi.

ERGİN, Gürkan (2009); Anadolu'da Roma Hakimiyeti: İsyenlar, Tepkiler ve Huzursuzluklar, Asia Eyaletinin Kuruluşu'ndan (MÖ 129) İustinianus Döneminin Sonuna Kadar (MS 565), Doktora Tezi, İstanbul üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

EROL, Ayşe F., ŞENYURT Süleyman Yücel (2011); "A Terracotta Mask of Mithras Found at Camihöyük-Avanos, Cappadocia Providing New Evidence on the Mithraic Cult and Ritual Practices in Anatolia", TÜBA-AR 14.

EVANS, Arthur (1935); The Palace of Minos at Knossos, London, Macmillan and Company.

GÜLER, Oğuz (1995); Antik Çağ İkonografisinde Erciyes, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

GÜNBAATTI, Cahit (2017); Kültepe-Kaniş Anadolu'da İlk Yazı, İlk Belgeler, Kayseri, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

GÜRAN, Seda (2010); Küçük Asya'da Mithras Kültü, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

HAKMAN, Meral (2014), Kappadokia'da Zeus Kültü, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

HOWGEGO, Christopher(2013); Sikkeler Işığında Eski Çağ Tarihi, (Çev. O. Tekin). İstanbul, Homer Kitabevi.

HOWGEGO, Christopher (1985);Greek Imperial Countermarks, London, Royal Numismatic Society Special Publication no.17.

KARWIESE, Stefan (2004); Antik Nümiizmatğe Giriş (Hazırlayan Nezih Başgelen), İstanbul, Arkeoloji Sanat Yayınları.

KAYA, Mehmet A.(2003);“Anadolu’daki Roma Garnizonları”, Tarih İncelemeleri Dergisi XVIII-2.

KİNNEİR, John M.(1818);Voyage dans l’Asie Mineure, l’Armenie et le Kourdistan dans lesannees 1813 et 1814, ed. Narcisse Perrin, Paris, Gide fils.

KIZIL, Hayreddin (2013); “Mitra’dan Mithras’ın Sırları’na Mitraizm’in Kuruluş Serüveni”Ekev Akademi Dergisi 55.

MATERN, Petra (2002);Heliosund Sol, İstanbul, Ege Yayınları.

O’Grady, Sally A. (2015);ThePublic Image of theLaterSeverans: Caracallato Alexander Severus, Yüksek Lisans tezi, TheUniversity of Queensland, Australia.

ÖZGAN, Ramazan (2013), Roma Portre Sanatı I, İstanbul, Ege Yayınları.

WEİß, Peter (1985); “Argaios/ ErciyasDagt — Heiliger Berg Kappadokiens, M o n u m e n t e u n d I k o n o g r a p h i e ” , JahrbuchfürNumismatikundGeldgeschichte, XXXV.

WROTH, Warwick W. (1911); Catalogue of theGreekcoins of Galatia, Cappadocia, andSyria. London, TheTrustees.

POWELL, Barry B. (2018);Klasik Mitoloji(Çev. S.O. Çavuş), İstanbul, Bilge Yayınevi.

ROWAN, Clare (2009); “BecomingJupiter: Severus Alexander, TheTemple of JupiterUltor, andJovianİconography on Roman ImperialCoinage”, AJN Second Series 21.

SANCAKTAR, Hacer (2016); Arykanda Akropolisi Kutsal Alanları ve Kültleri, Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.

SOZOMENUS (1846); EcclesiasticalHistory: A history of theChurch in Nine Books, from A. D. 324 to A. D. 440, London, SamuelBagsterandSons.

SYDENHAM, Edward A. (1978);TheCoinage of Caesarea in Cappadocia, New York,AtticBooks.

STRABON(1987); Coğrafya Anadolu (Çev. A.Pekman), İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

TEKİN, Oğuz (1998); “MÖ IV.-MS VI. Yüzyıllar: Helenistik Çağ ve Roma İmparatorluk Döneminde Kappadokia Krallığı, M. Sözen (Editör),Kappadokia, İstanbul, Ayhan Şehenk Vakfı.

TRUE, Marion, VERMEULE, Cornelius (1974); “Ancient Art in Metal andSemiprecious Stone”, Boston MuseumBulletin, Vol. 72, No. 368.

ULANSEY, David (1998);Mitrās Gizlerinin Kökeni (Çev. H. Ovacık), İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

ÜZÜM, Hamza (2016);Mitra Her Yerde: Mitra Senkretizmi: Mitra’nınGreko-Romen ve Doğu İlahlarıyla Özdeşleştirilmesi, İğdÜniv Sos Bil Der, sayı 10.

İNER BİR SES ERCİYES’TEN

Dalga dalga, ince, pesten

Bir ses iner Erciyes’ten.

Çağrısında sanki hayat,
Sanki baştanbaşa feryat.

Hangi yürek acısı bu ?
Kaç bin derdin sancısı bu ?

Anlatışı masal gibi.
Solmuş, kurumuş dal gibi.

Dilinde bir güzel Aslı.
Sonra gelsin elem faslı.

Yankılanan seste zaman,
Alev alev yanan saman.

Yorgun, cılız, ince, pesten,
Kim seslenir Erciyes’ten ?

Güven ÇİVICİOĞLU

ÖZ

Çalışmamızda Boyabat'ın Akyörük, Bektaş, Boyalı, Çattepe, Çukurhan, Darıözü, Dodurga, Ilıca, Kayaboğazı, Kilik, Okçumehmetli, Osman ve Salar köylerinden yapılmış olan derleme çalışmasındaki yöreye özgü kullanılan sözcükler yer almaktadır. Çeşitli sebeplerle Türkiye'deki yüzlerce ağza ait özgün sözcüklerin kaybolmaya yüz tuttuğunu görmekteyiz. Bu tehlikeye karşı yörelerimize özgü kullanılan sözcüklerin unutulmasını engellemek, bu sözcükleri kalıcı hâle getirmek, daha önce yapılan çalışmalara katkıda bulunmak üzere bu çalışmayı yaptık. Çalışmamızda yöreye özgü sözcükler, günümüzde de kullanılan; ancak kimi sözcüklerinin yöredeki kullanımını farklı olan deyimler ve atasözleri yer almaktadır. Kimi sözcüklerin anlamının daha iyi anlaşılması için sözcükleri cümle içinde kullandık. Çalışmamızın Derleme Sözlüğü'ne katkılar sağlayacağını umuyoruz.

Anahtar Sözcükler: Derleme, Boyabat, Ağız Bilimi, Derleme Sözlüğü

ABSTRACT

The Contributions to Turkish Dialect Dictionary (Derleme Sözlüğü) from Dialect of Boyabat (Sinop)

Our focus in this study is concentrated on the specific words used in the villages as Akyörük, Bektaş, Boyalı, Çattepe, Çukurhan, Darıözü, Dodurga, Ilıca, Kayaboğazı, Kilik, Okçumehmetli, Osman and Salar located in the town of Boyabat. As started by different reasons, hundreds of specific accents in Turkey are going up to be lost. We made this study to prevent the danger of forgetting the use of some words that are specific to our region, to make them permanent and also to give a contribute to previous studies. In our study take place dialectal words that are used even in nowadays; however there are specific idioms and proverbs that are differently used. In order to have a better understanding of the meaning of some words, we used them inside the sentences. We hope that our study will contribute in the Turkish Dialect Dictionary.

Keywords: Dialectology, Word Collection, Boyabat, Turkish Dialect Dictionary (Derleme Sözlüğü)

GİRİŞ

Oldukça hızlı gelişen teknoloji, köylerde yaşayan insanların büyük şehirlere yaptığı göçler, okulların yaygınlaşması ve okuma yazma oranlarındaki artışlar, televizyon, radyo gibi kitle iletişim araçlarının kullanım alanlarının yaygınlaşması gibi etkenler sonucunda Türkiye'deki yüzlerce ağza ait özgün sözcüklerin kaybolmaya yüz tutmuştur. Çok önceleri başlamış olan ağız araştırmaları, derleme çalışmaları günümüzde de hızla devam etmektedir. Ağız araştırmalarının en önemli bölümü derleme çalışmalarıdır. Derleme çalışmalarını yaparken köyden dışarıya çıkmamış (genellikle kadınlar için durum böyledir), ağız özelliklerini koruyan, okur yazarlığı olmayan ya da az olan, dişleri olan (Seslerin doğru ve net olarak anlaşılabilmesi açısından oldukça önem arz etmektedir.) kişileri seçmeyi tercih ettik.

Bugün de devam eden birçok çalışma olmasına rağmen, çalışılmayı bekleyen, henüz yazıya aktarılıp kalıcı hâle getirilmemiş çok fazla sözcük, kalıp ifadeler, atasözleri ve deyimler bulunmaktadır.

Boyabat'ın M.Ö. 600'lü yıllarda kurulduğu tahmin edilmektedir. Boyabat, boy ve abat kelimelerinden meydana gelmiştir. Boy, uzunluk ya da kabile, soy, aşiret; abat, mağrur, imar edilmiş anlamına gelmektedir. Bir başka söylentiye göre de "uzun ova" anlamı verilir. Boyabat sırasıyla Gaşka, Hitit, Paflagonya, Lidya, Pers, Makedonya, Roma, Bizans egemenliklerine girmiştir (https://www.kuzka.gov.tr/Icerik/Dosya/www.kuzka.gov.tr_18_WW9W32SE_boyabat_ilce_analizi.pdf).

Prof. Dr. Leyla Karahan'ın "Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması" adlı eserinde Boyabat, dön-

düncü alt grubun üçüncü sınıfında yer almaktadır.

Çalışmamızı üç başlık altında inceleyeceğiz. İlki, Derleme Sözlüğü'nde bulunmayan sözcük, deyim ve atasözleri; ikincisi, Derleme Sözlüğü'nde bulunan ancak anlamı farklı olan sözcükler; üçüncüsü, günümüzde kullanılan ancak kimi sözcükleri farklı olan deyim ve atasözleri.

I. DERLEME SÖZLÜĞÜ'NDE BULUNMAYAN SÖZCÜK , DEYİM VE ATASÖZLERİ

abuş abuş: Düzgün yürüyememek, yürümeyi bilmemek.

Abuş abuş gidiyodum bacım. Senin didi kemük kemüğe sürtiyâ didi doktor.

ağrı durmak: Bir yerin ağrması, bir yerde ağrı olması.

Bacaklarına bi ağrı durdu.

ağzına yanmak: Bir kişiye kızıldığı durumlar da siniri ifade etmek için kullanılan söz.

Gız didi ağzına yanarın garı gibi senin didi.

aitleme: Bir şeyi ait olduğu yere koyma, ayırma.

Yavrum eskilerdekileri gonusak bitmez, görmez. ot aitleme he.

akgünü gördüm ağardım, kara günü gördüm karardım: İyi, rahat zamanları da, kötü, sıkıntılı zamanları da yaşamak anlamında kullanılan atasözü.

arı balından giymatlı: Çok değerli, kıymetli. Ebesi böyle arı balından giymatlıydu.

beltek: Konuşulması uygun olmayan bir yerde sessiz kalmak, saygı gereği konuşamamak.

Gelin attan düşüya habarları yok. Diyemiyan da. Bi belteksin ama atta.

bi dümücük: Çok az, biraz, birazcık, küçük.

bi dümük/dumuk: Çok az, biraz, birazcık, küçük.

bi gümücük: Çok az, biraz, birazcık, küçük.

birman paçası: İpekten yapılmış kıyafet, pijama.

Bu ipek ipekle va ya. Unlara birman paçası di-yalarıldı.

bük üzümü: Böğürtlen.

bürgülemek: Bir şeyin üstünü örtmek, sıkıca kapatmak.

Yunurdukcan sona unu bürgülüyon. İyigine kapatıyon onu.

cemcirez: Yöreye özgü tef ile oynanılan bir oyun türü.

Galburu alula, tefi cemcirez oynarlardı.

cin boku gibi dağılmak: Çok kalabalık olan bir yerin birden, hızlıca dağılması.

çamdu: Kapının duvara monteli olan ahşap kısmı.

çay akıyodugöz bakıyodu: Bilinen, daha önceden söylenilmiş bir durum için kullanılır.

Beyle işinüze gelmezse geri durun didim. Kötü mü dimişim ona? Yaramaz ben büyük gösterince kimse bi şey diyemez. Çay akıyodu göz bakıyodu.

çeyiz kesmek: Çeyiz için neler alınacağına, yapılacağına karar vermek, çeyiz alışverişine çıkmak.

Ceyiz kestümezse gömüşi ona virelim diyala.

dargunluk: Gelinin kayınvalidesine, kayınpe-derine, kayınlarına saygıdan dolayı konuşmaması.

Bizde gaynataya, gaynlara gonusmazla. anne-me babama didi dargunluk yapma didi.

dayak fesillesi: Barbunya.

dene derman: Pirinç, buğday, arpa, un, yağ gibi yiyeceklerin genel adı olarak kullanılır.

dernek yapmak: Düğünlerde veya kınalarda erkeklerin masa kurup, sohbet etmesi, eğlenmesi. İçerle, dernek yaparla. zaba gada.

doda: Büyük kulak anlamında kullanılır.

Bi yakaları didi böyük, bi de kulakları didi doda kulak gibi didi.

dolmaevi: Oturma odası.

dönem gelem: Gelgelelim.

duşarmak: Dışarıya çıkarmak, kaçırarak.

Görünmeyelim diyi kendümüzü duşarduk, göstermezdük.

ede göde: Yağmur duası.

emek çekmek: Bir oyun türü.

Beyle beyle gırk daş toplarduk. Emek çekmek oynarduk.

endüğü: Önceki, geçen, evvelki.

Endüğü gece o gada yorgunum.

fi: Hayvanlara verilen ot.

fursü: Yayık yayarken kullanılan iskemle.

Yay Allah fursünün üstüne yay.

gadime:Çok az, biraz, gıdım.

galdırayık: Yemeği de yapılabilen bir ot.

Sizin oralada gadırayıklar olu.

gara çekmek:Tarlaya çeltik ekmeden önce suyun üzerindeki otları çekmek, temizlemek.

U gaşları yaptı ya ben garayı kendüm çektim.

gaş:Çeltik tarlasında su taşmasın diye yapılan yüksek ark.

gavişgaviş: Hızlı hızlı; bardaktan boşalırcaşına çok.

gaviş gaviş su çekiya.

gocazamanlar: Eski zamanlar anlamında kullanılır.

goca zamanlar herifin gızı ben gafam ermiya.

goğsak(gosak): Mutfakta duvarlara yapılan raf.

Beyle şeylere sergen gibi yerlere biz goğsak dirdük.

ha ya: Öyle mi? Değil mi? anlamlarında onaylatmak veya anlamı daha güçlü kılmak için kullanılır.

Burdasın ha ya?

hallitmek: Hissetmek, sezmek.

Seninöyle dimenden ben birazcık şüpe halli-diyon emme ne dirdsin ben bilmiyon.

hızarcı: Marangoz.

hüssitmek: Korumak, kollamak, gözetmek.

Onların yanında beni hüssitti gaynınam.

ibtiba: Önce, ilk olarak, ilk önce.

İbtiba ingeni göttüle, so:na bu.

ireri yüz: Balkon.

gaynatam urda ireri yüzde oturiya.

izengülük(izengülük): Gelini evden çıkarmak veya attan indirmek için para, mal gibi vadad edilen şey.

Geline şey virüle izengülük virüle.

izinname: Resmi nikâh.

kehlüç: Maydanoza benzeyen bir ot.

kesküç: Ekmek pişirirken ekmeği çevirmek için kullanılan nesne.

köşelik: Şömine, ocakbaşı.

öküzgötü: Kuşburnu.

küsme: Evlenen çift ailesinin yanına el öpmeye gider. Aileden bir hediye ya da bir vaat alana kadar konuşmaması.

Küsme dille hani küsmeye geldi dille, el öp-

miye.

loşlaşmak: Tembelleşmek.

meydan almak: Bir işe başlamak, ortaya çıkmak, meydana çıkmak.

Tabi borçlandıla, şeyittile emme gine hanı şeyin hesa:bı meydan aldıla.

misiman: Çok az, birazcık, gıdım.

nacak: Baltanın en küçüğü.

namazda: Seccade.

öğündüre (öğündüre): Hayvanı (öküz) dürtmek için kullanılan araç.

Adamın öğündüre yoğudu öküzünde.

öğüncü: Öğün, yemek vakti.

Biye iki öğüncüyü üç öğüncüyü durgutmayınca durmazdım.

öteberi: Yiyecek.

peröön: Erişte, ev makarnası.

gırep: Gelinin başına takılan tacın hemen altına takılan pullu takı.

piro : Ekmeğin içine soğan, yumurta, kıyma koyarak sarılan bir yemek adı.

punud: Çetleği kavurup ezerek içine pekmez, şeker konularak hazırlanan tatlı.

Tabi sen bilmezsin de belki punud bi de misirigavuruladı.

putu: Saçaklı atkı.

bayram sayla: Bayram seyran.

Bayramlarda saylalarda devele guruludu.

selig olmak: Çok, çok fazla.

Yiyecek içecek tonnarnan selig oluyo.

soybağı: Geçmiş.

surun: Tarlaları birbirinden ayıran yer için kullanılan söz.

şakaya gitmek: Şaka kaldırmak.

U şakalara gidialardı bak. ama şimdik kimse şakiya gitmiya.

talipçi: Konuşkan olmayan, çekingen kişi.

tarih insanı: Eski insan.

Tarih insanlarından insan galmadı.

tike: Bir oyun türü.

Daşın üstüne daş gorldı. gayaynan böyle atarlardı.Tike oynayoz dirdlerdi.

ulag: ince ince hamur kesme, kesme makarna.

Makarna keserle bu orda kimi yerde çukurhanda ulag diyola, bizde peş dirle.

Üç günlükden ölmek: Geçmiş bir zamanda,

önceden ölmek.

Zatengaynatam üç günlükden ölmüş.

yalves: Evlenecek kızların babasının evinden güvence olarak aldığı hayvan.

İneğimi böyle ine:ni yalves dirle.

yapo yünü: Yılda iki kez koyun yünü kırkılır. Yazın kırkılan yün için kullanılır.

yüğü: Hayvanlara verilen saman, ot.

zabahçak: Sabah, sabahleyin.

Şimdi buranın adamı alır zabahçak çayı demler.

zıbıdık: Devepancarı.

II. DERLEME SÖZLÜĞÜ'NDE BULUNAN ANCAK ANLAMI FARKLI OLAN SÖZCÜKLER

abaz: Konuşulması uygun olmayan bir yerde sessiz kalmak, saygı gereği konuşamamak.

Bi belteksin ama atta. Bi a:bazsın hani hiçbi şey diyemesin.

baldırbacak: Ufak, küçük.

bayguş: Yolu kötü olan, yokuş, uzak yer.

ceyiz: Üstbaş, kıyafet, gelinin giydiği özel giysisi.

cızık tutmak: İneklerin sinek ısırınca kaçması.

çıtık: Çitlembik meyvesi.

dırık: Sincap.

kecin: Pirincin sapına denilmektedir.

lata: Tatlı anlamında söz.

potok: Domuz yavrusu.

şeremet: Yaramaz.

şinik: Şimdi.

terece: Eskiden köylerdeki banyo.

yabuç: Kötü söz.

zahra: Çeyiz.

zembelek: Eski zamanlarda vücudun ağrıyan bir yerine ağrıyı almak için vurulan şişe.

Bu şişe diyala zembelek diyalamış u zamanki dizlere hurulana.

III. GÜNÜMÜZDE KULLANILAN ANCAK KİMİ SÖZCÜKLERİ FARKLI OLAN DEYİM VE ATASÖZLERİ

iki gözüm iki ırmak: Çok ağlamak anlamında kullanılan deyim.

mal kokuşu kokuşu insan soruşu soruşu: Hayvanlar koklaya koklaya, insanlar sora sora birbirini bulur anlamında kullanılan atasözü.

SONUÇ

Boyabat çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Bu nedenle yöredeki sözcük hazinesi oldukça geniştir. Dilimizin ne kadar köklü, ne kadar canlı, ne kadar zenginliklerle dolu olduğunun ve bu zenginlikleri gün yüzüne çıkarmamız gerektiğinin bilincinde olarak derleme çalışmalarına olağan hızımızla devam etmek gerekliliğini hissediyoruz. Çalışmamızda doksan üç sözcük, dört deyim, iki atasözünün anlamı, yöredeki kullanım şekillerinin kimisi cümle içerisinde verilmiştir.

Yaşlı insanların bildiği ve kullandığı çoğu sözcüğü gençlerin kullanmadığını; üstelik bilmediklerini gözlemledik. Gençlerin internete ulaşımı, televizyon, radyo gibi kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, gençlerin bu sözcükleri kullanılmayacak kadar eski görmeleri, eski sözcükleri beğenmemeleri gibi nedenleri, bu sözcükleri kullanmamalarının nedeni olarak söylemek olağandır. Bu sebeplerle özellikle yaşlı kişileri seçerek onların sözcük hazinelerini kayıt altına almak çok önemlidir. Aksi takdirde sözcüklerin son kullanıcısı olan kişi bu dünyadan göçtüğünde aslında sahip olduğumuz fakat kayıt altına alamadığımız sözcüklerimizi de kaybederiz. Bu önemin bilinciyle daha çok çalışmalar ortaya çıkacağına inanıyoruz. Çalışmamız da umarız ki, sözcük hazinemize, sözcük denizimize bir damla da olsun katkı sağlayabilir.

KAYNAKÇA

KARAHAN, Leyla (2014); Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması, 3. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları

https://www.kuzka.gov.tr/Icerik/Dosya/www.kuzka.gov.tr_18_WW9W32SE_boyabat_ilce_analizi.pdf

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5cdae5ecb21394.41947141

ŞAMANİST DÜŞÜNCEYE GÖRE DÜNYANIN YARADILIŞI

Prof. Dr. Saadettin Yağmur GÖMEÇ

Özet

Zamanımızda din diye bilinen Şamanizmin özüne baktığımızda esasında böyle bir durumun olmadığı ap-açıktır. Eski Türk dini ile Şamanizmin birbirine karıştırılması ise meselenin başka bir boyutudur. Bununla beraber Orta Asya Türkleri arasında bilhassa 19. yüzyılın ikinci yarısında araştırmalar yapan W.Radloff, V.Verbitsky, A.Anohin gibi ilim adamlarının tespitleri sonucunda, eski Türk dininin ana vasfında Şamanlık varmış gibi bir düşünce hâsil olmuştur. Bundan dolayı, bugün Asya Bozkırlarındaki dini inançların Şamanlığa bağlanması neredeyse adet haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şamanizm, Dünya, Dünyanın Yaradılışı

CRATION OF THE WORLD IN SHAMANISM

ABSTRACT

When we get to the core of Shamanism that is known as a religion now, it is clear that it is not a religion. Another problem is the intermingling Old Turkish Religion and Shamanism. In addition, at the results of findings of some scientists such as W.Radloff, V.Verbitsky, A.Anohin who had made researches along with Central Asian Turks in second half of 19th century, a thought that as if Shamanism is the key feature of Old Turkish Religion. Therefore, identifying today's religious beliefs on Asian Steppes with Shamanism has almost become a custom.

Key Words: Shamanism, World, The Creation of the World

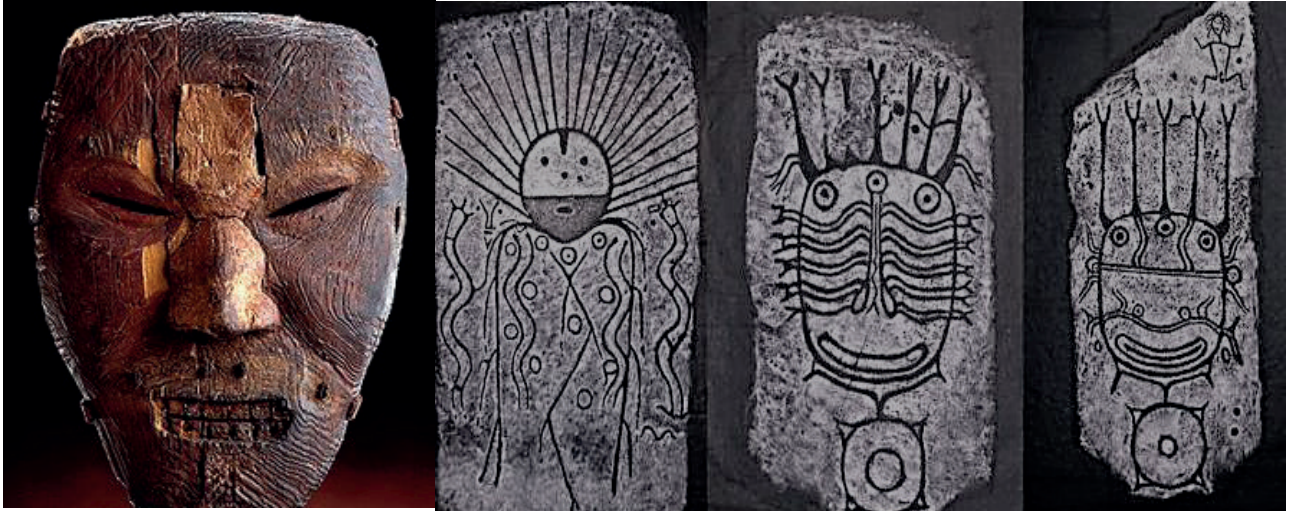
Zamanımızda din diye bilinen Şamanizmin özüne baktığımızda esasında böyle bir durumun olmadığı ap-açıktır. Eski Türk dini ile Şamanizmin birbirine karıştırılması ise meselenin başka bir boyutudur. Bununla beraber Orta Asya Türkleri arasında bilhassa 19. yüzyılın ikinci yarısında araştırmalar yapan W.Radloff, V.Verbitsky, A.Anohin gibi ilim adamlarının tespitleri sonucunda, eski Türk dininin ana vasfında Şamanlık varmış gibi bir düşünce hâsil olmuştur. Bundan dolayı, bugün Asya Bozkırlarındaki dini inançların Şamanlığa bağlanması neredeyse adet haline gelmiştir.

Günümüzde eski Türk dininin geleneklerini yaşatan Türklerin kozmogonisine göre, esas itibarıyla tanrıların en yükseği Tengri Kayra Kan¹ (veya Bay Ülgen) kişiyi ve bunun aracılığıyla yeryüzünü yaratmış, kişinin kendisiyle mücadeleye girmesi üzerine ona "Erlık" adını vererek, ışık diyarından, yeraltına atmış ve yerden dokuz dallı bir ağaç büyüterek, her dalında bir cins insan üretmiştir. Bilindiği üzere Müslümanlığın kitabı Kuran-ı Kerim'in Hucurât Suresi, 13. ayetinde Allah: "Biz sizi bir erkekle, bir dişiden yarattık. Birbirinizle tanışasınız diye sizi milletlere ve kabilelere ayırdık"², der ki; yaradılış hikâyelerinin hemen hemen tamamına yakını kut-

sal kitaplardakilerin değişik birer söylenişidir. Netice itibarıyla farklı bir dinmiş gibi anlatılan Şamanist te-lakkideki bu durumu da göz önünde bulundurmak gerekir.

Bir başka hikâyede ise şu ifadelere rastlamaktayız: Daha insan yaratılmamışken, Ülgen deniz üzerinde yüzen ve insana benzeyen bir çamur tabakası görür. Bu çamur yığınına alarak insan olmasını ister. Ülgen ilk yarattığına, anlamı Türkçedeki er-erk sözünden geldiği belirtilen Erlık adını verir. Başlangıçta Ülgen'e dost ve kardeş gibi davranan Erlık, bir süre sonra kendini onunla bir tutmaya ve hatta üstün görmeye başlar. Gün geçtikçe Ülgen'den her bakımdan uzaklaşır ve onun yarattıklarının hepsine düşman olur.

Anlaşılabileceği üzere Erlık bu hikâyede bir nevi şeytandır ve şeytana eski Türkler "yek" ya da XVI-II. yüzyıla ait bir Arapça-Farsça sözlüğün tercümesi olan Terceme-i Kanun-ül-Edeb'te rastlanıldığı üzere "oçuk" veya birtakım Türk bölgelerinde "albız", "taylı" ve "çör" demektedirler. Kısaca yukarıda söylenenlerde de görüleceği gibi, burada insanın Allah'a isyanı ve ihtirasları yüzünden günahkâr olması da söz konusudur.

Yine Altay yaratılış destanlarından birisinde, Tanrı'nın insanın kulaklarına üfleyerek can, burnuna üfleyerek de akıl verdiğine³ şahit olmaktayız. Bu can verme işiyle alakalı anlatılanların bir farklı yorumunda ise; Tanrı'nın yanında ikinci derecede bulunan Ülgen, insan vücudunu yarattıktan sonra, ona can istemek için kuzgunu Tanrı'nın huzuruna yolladı. Kuzgun gagası arasına sıkıştırdığı insan canını alıp gelirken yoruldu ve acıktı. Yol üstünde bir deve leşi gördüyse de, yememek için kendine hâkim oldu. Kuzgun açlığını unuttuğu bir sırada bu kez de at leşine rastladı, fakat bunu da yememeye dayandı. Bitkin bir haldeyken, bu sefer de gözü yoldaki bir sığır leşine takıldı. "Ah ne güzel gözleri varmış" der iken, ağzındaki canı bir ormana düşürdü. İşte bu sebepten çam türü ağaçların yaprakları kışın bile canlı gibi yeşilliğini korur. Kuzgunun bu yolculuğu esnasında Erlik de yeraltından (altıngı orun/aşağı yer) çıkmış, bir saray görmüştür. Bu mekânda Ülgen'in yarattığı insanların cesetleri yatıyor ve onları da tüysüz bir köpek bekliyordu. Erlik, köpeğe "beni içeri bırakırsan sana tüy bağışlarım, soğuktan üşümezsin; bir yemek veririm her yediğinde bir ay acıkmazsın" dedi. Köpek bu vaade aldanarak, Erlik'i saraya soktu. Erlik buradaki bütün cesetlere kendi canından üfledi⁴.

Yukarıda anlatılanlar bir yana Kur'an'da Hicir Suresi 26-29, Sâd Suresi 71-72, Mu'minun Suresi 12 ve Secde Suresi 9. ayetlerde Allah; insanı çamur ve biçimlendirilmiş balçıktan yarattığını, meleklerle de ona üflediğinde secde etmelerini söylediği gibi; kişiyi yarattıktan sonra kendi ruhundan ona üflediğine

değnilir. Ancak şeytan secdeye razı olmayınca Tanrı tarafından lanetlenmiştir⁵. Tevrat'ta da; "Tanrı göğü ve yeri yarattığında, dünyada ne bir ot ne de ağaç yoktu. Çünkü Tanrı yağmur ve insanı henüz yaratmamıştı. O, Adem'i topraktan hâlk etti ve burnuna hayat nefesini üfledi" diyor, ki yukarıdaki Sibiryta itikatlarının kaynağının da neresi olduğu az-buçuk anlaşılıyor.

Zikrolunan motifler birbirine benzemekle beraber, bu yaratılış esasına göre önce erkek, sonra da kadın meydana gelmiştir. Ama kadının ortaya çıkışında Erlik'in rolü ön plandadır. Kıpçak Türkleri arasında anlatılan birtakım rivayetlere göre ise; Tanrı'nın çamurdan önce erkeğin, sonra da kadının suretini yaptığı, fakat kadın güneşte az piştiğinden dolayı erkeğe nazaran zayıf kaldığı söylenir⁶. Bununla birlikte Sibiryta Türklerinin bir inancına göre ise, gök ve yer yaratılmasaydı, insan da olmazdı⁷.

Farklı bir Altay rivayetinde ise; yer, uzay ve insan yaratılmadan önce su vardı. Ülgen (ya da Tengri Kayra Kan) birgün suya bakarken, üzerinde yüzen bir toprak parçası gördü. Bu toprak insan vücuduna benzeyen bir yapıdaydı ve buna “kişi olsun” dedi. Toprak da derhal insan oldu. Tanrı ve onun yarattığı insan beraberce kuşlar gibi gökyüzünde uçarlardı. Günlerden bir gün kişi rüzgârı uyandırarak, suları dalgalandırmış ve Tanrı’ya su sıçratmıştı. İnsan bir müddet geçtikten sonra, Ülgen’den daha büyük ve kudretli olmak istedi. Nihayet Ülgen’e düşmanlık besleyip, ondan daha yukarılara çıkabileceğini aklından geçirdi. Ama işler umduğu gibi olmadı ve suya düştü. Tanrı onun uçuş kabiliyetini elinden aldı. Suların derinliklerine yolladı. Kişi boğulacak gibi olunca, Tanrı’dan kendisini kurtarması için yalvardı. Tanrı onu bağışladı, sudan çıkardı ve bir yıldızın üzerinde oturttu. Daha sonra kişiye emir vererek sudan toprak getirmesini ve bunu serpmesini söyleyerek, büyümesini buyurmuştu. Ama kişi hile yapıp, bir parça toprağı ağızda saklamıştı. Bu yüzden ağızdaki toprak da şişti ve nefes alamaz oldu. Eğer Ülgen (veya Kayra Kan) müsaade edip, tükürmesini söylemeseydi ölecekti. Kişi ağızdaki toprağı puskurunca, yeryüzünde bataklıklar ve tepeler ortaya çıktı. Tanrı ona çok kızdığından dolayı “Erlık” ismini taktı. Bu sırada dalsız bir ağaç büyüdü. Tanrı dalsız ağacı sevmedi ve üzerinde dokuz dal olsun istedi. İnsanlar da dokuz dallı bir ağacın meyveleri gibi yaratıldılar ve her insandan bir millet oldu⁸.

Yukarıdaki hikâye ile bağlantılı olarak, şu hususa da değinmekte fayda vardır ki; aşağı-yukarı dünyaya gelmiş her insan uçmayı şu veya bu şekilde aklından geçirmiştir. Çünkü ulaşılmazı gerçekleştirmek, herkesten üstün vaziyette bulunmak insan için bir ayrıcalıktır. Dolayısıyla bu yaratılış rivayetinin içine uçuş motifi durup-dururken girmemiştir.

Ayrıca günümüz Altay Türklerinin arasında yukarıdakine benzer bir diğer inanışa göre; daha ne yer, ne de gökyüzünün olmadığı bir sırada Ülgen dünyayı nasıl yaratsam diye düşünür. Bu esnada yanına Erlık gelir ve dünyayı yaratmak için gerekli malzemeyi nereden temin edebileceğini söyler. Tanrı kendisinin bile aklına gelmeyen şeyi bulduğu takdirde kızmayacağını belirtir. Erlık (veya kişi) suya dalarak, ağızda bir toprak parçasıyla su yüzüne çıkar. Ülgen bu toprağı ondan alıp, serperek dünyayı meydana getirir. Fakat gelen toprağın bir parçası Erlık’in dişleri arasında kalır ve Erlık onu Ülgen’in yarattığı dünyanın üzerine tükürür. Böylece dağlar ve bataklıklar ortaya çıkar.

Ülgen ve Erlık konusunda bu söylenenler bir yana, bazı araştırmacılar Erlık ile Ülgen’in arasında bir düşmanlık bulunmadığı, bizatihi birbirlerini tamamlayan varlıklar olduğu gibi birtakım iddialar ileri sürüyorlarsa da, bu herhalde doğru değildir⁹.

Üsteki anlatılanları genel hatlarıyla incelediğimizde; bütün bunların içinde mevcut maddelere şekil vermenin olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Fakat yoktan var etme işi, herhalde Samî dinlerden bu rivayetlerin arasına girmiş olmalıdır.

Bununla birlikte eski Türk destanlarındaki yaratılış hikâyelerine baktığımızda da bir tabiat üstülük göze çarpar. Mesela Uygurların ataları ve türeyişleriyle alâkalı olarak kaynaklarda: Karakurum’dan doğan iki nehir mevcuttur. Birine Togla, öbürüne de Selenge denirdi¹⁰. Bu ırmaklar Kamlançu denilen bir yerde birleşirdi. Nehirlerin arasında iki ağaç bulunuyordu. Kışın bile bunların yaprakları dökülmezdi. Meyvelerinin tadı ve şekli ise, tıpkı çam fıstığınıninkine benzerdi.

Birgün bu iki ağacın arasına gökten bir ışık indi. Arkasından yanındaki dağlar yavaş yavaş büyümeye başladı. Bu vaziyeti gören halk, hayretler içerisinde kalmıştı. Uygurlar büyük bir saygı ile oraya doğru

ilerlediler. Tam yanaştıkları sırada çok tatlı müzik nameri duydular. Her gece buraya bir ışık inmeye ve ışığın etrafında otuz defa şimşek çakmaya başladı. Başka bir gün de, aynı yerde ayrı ayrı kurulmuş beş tane çadır gördüler. Bunların her birisinde birer tane çocuk oturuyordu”¹¹, diyor. Dolayısıyla buradan da anlaşılıyor ki yaratılışa, Tanrı'nın bir İlahi işinin olması gerekiyor.

Bu Sibiryaya-Altay rivayetlerindeki var oluş hususunun şöyle sürdüğünü görüyoruz: Kayra Kan insanlara yol göstereceğini diye “Yayık” adlı bir meleği görevlendirdi. Ancak Erlik dünyanın yeni sakinleri olan insanlara iyi huylarından dolayı kin besledi ve Kayra Kan'a bunları kendi emrine vermesi konusunda yalvardı. Fakat Tanrı bu fikri uygun bulmadı. Bunun üzerine Erlik, onların akıllarını çelip, kötü yola düşürerek kendi hâkimiyetine aldı. Tanrı da Erlik tarafından kolayca kandırılan insanlara kızdı. Bunları kendi haline bıraktı. Erlik'e tekrar beddua edip, yeraltına gönderdi. Kendisi de göğün onyedinci katında ikamete başladı. Ama göğün güzelliğinin farkına varan Erlik bu kez de bir sema yapmaya kalkıştı ve Tengri Kayra Kan'dan (Ülgen) izin isteyip, emrindekileri oraya yerleştirdi. Bunlar onun yoldan çıkardığı insanlardı. Fakat bu kötü ruhlar Tanrı'nın yarattığı iyi insanlardan daha güzel yaşıyorlardı. Tanrı buna hiddetlendi ve meleklerinden birini oraya gönderdi. Bu meleğin darbeleri ile gök sallandı, Erlik'in seması parçalandı. Yeryüzünün şekli bozuldu. Arkasından Erlik'i güneş ve ayın bulunmadığı, yıldız ışıklarının ulaşamadığı karanlıklara itti ve orada kalmasını buyurdu. Tanrı ahiret günü (sakış künü) geldiğinde onu yargılayacağını, iyi olursa kendi katına alacağını, kötülüğe devam ederse, kendisinden ebediyen uzaklaştıracağını söyledi¹².

Bu anlatılanlar bir yana Şamanizm diye adlandırılan inanca göre, kâinat üst-üste katlardan müteşekkildir. Bu mertebeler belirli bir düzen üzere birbirlerinden ayrılmıştır. Bundan dolayı kam sanatını icra ederken, bir âlemden diğerine geçmek için büyük bir güç harcamak zorundadır. Kam, oyun, bakışı veya genellikle kabul edilen şekliyle şamanın mertebesini gösteren işaretlerden birisi; davul ya da definin kenarındaki çıkıntılarını ki, söylendiğine göre bunda en yüksek derece dokuz girintidir. Aslında daha evvelce de belirttiğimiz üzere belki de hayat ağacının dokuz dallı, aşağıdaki ve yukarıdaki dünyanın dokuz kat olmasına binaen Türk kültüründe dokuz sayısına büyük bir önem atfedilmiştir. Bilindiği gibi devlet olmanın şartlarından birisi de kagan otacağının önünde bir tugun dikilmesidir. Eğer bu tugun parçaları dokuz tane ise, artık o siyasi yapı en yüksek dereceye çıkmış ve bir cihan devleti olmuş demektir.

Dolayısıyla Sibiryadaki inanışlara göre yukarıda ve aşağıda dokuz (veya yedi ya da onyedini) kat bulunur. Gökyüzü ışık âlemi, yeraltı da karanlıklar dünyasıdır. İnsanlar da bu iki âlem arasında, yani yeryüzünde yaşarlar. Bu yüzden de Kök Türk Kitabelerinde: “Üze kök tengri asra yağız yer kılundukta ikin ara kişi oğlu kılınmış”¹³ diyor. Buna göre evren gök (uzay), yeryüzü (dünya) ve yeraltı olmak üzere üç katmandan ibarettir. Kişiyi yaratan, koruyucu ve iyi ruhlar ışık diyarında bulunurlarken, göğün en üst katında ise, altın bir taht üzerinde, dokuz erkek ve ak kızlar (ya da kıyan) diye anılan dokuz kızı ile beraber Bay Ülgen oturmaktadır¹⁴. İnsanları, hayvanları, bitkileri, dağları, ırmakları, gölleri, denizleri, ayı, güneşi ve yıldızları yaratan ve olmasını isteyen odur¹⁵. Kırgız ve Kazak lehçelerinde Ülgen “büyük” ve

“ulu” anlamlarına gelir. Yine Ülgen iyilik eden bir varlıktır. Onun huzuruna giden yolda dokuz (veya yedi) engel bulunur ve bu yol ancak erkek kamlara açıktır. Bununla beraber erkek kam beşinci engele kadar, yani Temir Kazık (Kutup) yıldızına gidebilir ve oradan geri döner. Bir inanışa göre, Saha Türklerinin tarihinde yalnız bir oyun dokuzuncu kata ulaşmış ve bugüne kadar da geri dönmemiştir¹⁶.

Bugünkü Altaylılara göre, Erlik yerin en altında (yani cehennem), kara çamur veya kara demirden sarayda, kara taht üzerinde oturur. Kötülüğün kaynakları da yerin altındadır. Bunlara Altay Türkleri tarafından “kara töz” (kötü ruh), “kara neme” (kötü nesne) veya “tümengi töz” de denir. Budist Türkler ise bunu “yek”, yani şeytan diye anarlar. Altaylılar en büyük felaketleri, ölümü, salgın hastalıkları, vücuttaki yaraları ve hayvan kırgınlarını Erlik’ten bilirler. Bu yeraltında bütün kötü ruhlar ve zararlı mahlûklar yaşar ki, şaman bazan kötü ruhlarla mücadeleyi kaybeder ve teslim olur¹⁷. O vakitte hastayı iyileştiremez.

Günümüz dünyasının günahkârları yeraltında cezalarını çekerler. Erlik’e giden yolda da tıpkı, Ülgen’inki gibi engel nev’inden durak noktaları vardır ve bunlara “pudak” (budak) adı verilir. Erlik de yedi veya dokuz çocuğa sahiptir. Mesela Altaylarda anlatılan bir şaman hikâyesine göre; Erlik’in oğlu Temir Kan’a şamanlardan birisi şöyle bir seyahat yapmıştır: Önce şamanın ruhu yeryüzündeyken bir dağın tepesine uçar. Bu suretle o iyi ruhlara kendini ve evini koruması için dua eder. Daha sonra yeraltına dalar. Burada onu ahlakları hiç de iyi olmayan, çıplak, kara yüzlü, dokuzu da birbirine benzeyen Erlik’in kızları bekler. Günahtan

kurtulunca yolu çöl gibi dümdüz bir yerden geçer. O ruhuna sahip olmak isteyen beş keçinin bulunduğu büyük bir bataklığa varır. Sonra intihar eden ve kendini yaralayanların kanlarından oluşmuş bir göle yaklaşır. Gölü geçmesinin ardından, şamanın ruhu kamladığı ailenin geleceğinden haberdar olur. Peşinden delikli bir taştan geçerek, dipsiz kara bir göle ulaşır. Gölün üzerinde bir at kılından köprü vardır. Şaman buradan da geçip, ölen atalarının yaşadığı bir yere varır. Bu kez de Temir Kan’ın kızlarıyla karşılaşır. Onlar da bunu günaha sokmak isterler, fakat şaman artık hedefine ulaşmıştır. Karşısında Temir Kan’ın çadırı durur¹⁸.

Dolayısıyla Sibiryalı Türkler kötülüklerin kaynağının Erlik’ten geldiğini düşündüklerinden ona karşı fazla saygı göstermezler. Belki ölüm gibi hadiselerin müsebbibi olarak Erlik görüldüğünden dolayı, Azrail’in işini yaptığı da sanılabilir. Kamlar ya da şamanların dualarında ise Erlik bazan şöyle tarif edilir¹⁹:

Ey kara at üzerindeki Erlik!
Kara kunduzdan bir yatağın var.
Kalçan o kadar geniş ki,
Hiç kimse onu kuşatamaz.
Kudretli boynunu,
Hiçbir kişi saramaz.
Kaşların bir karış genişliğinde,
Sakalların kapkara,
Yüzün kana bulanmış.
Ey zengin Kan Erlik!
Saçların parlar, kıvılcım saçar.
Sen ölü kişinin göğsünü,
Kova olarak kullanırsın.
İnsanların kafatası bardak olur.
Gök demirdir kılıcın,
Demirdendir kürek kemiğin.
Kara yüzün kıvılcım saçar,
Saçların dalgalanır.
Çadırının kapısında,
Muhteşem tahtlar vardır.
Sehpan topraktır.
Çadırının damı demirdir.
Güçlü bir öküze binersin.
Eğerini örtmek için,
Bir at derisi yetiştir.

Elini uzatıp, bahadırları yıkarsın.
Kolanlarını çekerek,
Hayvanları yuvarlarsın.
Ey Erlik, atam Erlik!
Niçin halkı böyle takip edersin?
Söyle niçin mahvedersin?
Yüzün kurum gibi karadır.
Ey Erlik, atam Erlik!
Nesilden nesile, devirler içinde,
Seni gece, gündüz sayarız.

Mesela yine, Şamanist olduğu söylenen bu Türklerin arasında doğumla alâkalı şöyle bir rivayet de vardır: Bir insan doğacağı zaman Bay Ülgen oğluna emir verir. O da babasına uyararak, bu işi meleklerden birine havale eder. Bu da dünyaya yeni bir kişi getirir. İnsan yaşadıkça bu melek ona yardımda bulunur. Bir çocuğun doğacağını bilen Erlik ise, doğuma engel olmak amacıyla kendi kötü ruhlarından Körmös'ü gönderir. Yeraltının kötü ruhu Körmös doğumu zorlaştırmak için ne gerekiyorsa yapar. Bu yüzden de anne çok sancı çeker. Doğum başarı ile sona erse de, Körmös bebeğin yanından ayrılmaz ve onu hayatının sonuna kadar izler. Buna bağlı olarak insanın yanında daima iki refakatçi vardır. Sağ omuzunda iyilik meleği Yayıçı, sol omzunda Körmös. Yunus Emre bunlara "sorucu"²⁰ der. Bu ise bize sanki İslamiyet'teki kabir melekleri Münker ve Nekir'in durumunu hatırlatmaktadır ki, incelenmeye değer bir konudur²¹. Yayıçı kişinin iyi hareketlerini, Körmös de kötülerini yazar. Dünyada insanın hayatı sona erince, Körmös hâlâ yaşayan ruhunu Erlik'in huzuruna götürür. Burada Yayıçı ve Körmös dinlenir. Eğer kişi kötülükten daha fazla iyilikte bulunmuşsa, Körmös onu bırakır. Yayıçı da karanlık diyarından, bu ruhu gökyüzüne ulaştırır.

Bunun yanı sıra Erlik'in cezası ve laneti ebedi değildir. Ölenin gökte bulunan ata ruhları, kendi meleklerini cehenneme gönderir ve buradaki günahkârı tepesinden tutarak, yukarı çıkarır²². Esasında Semavi dinlerde de böyledir. İnsanın günahlarının cezasını çektikten sonra bazan yeryüzünde olduğu da düşünülen cennete gideceğini görürüz. Buna bağlı olarak bir Tuva kamı duasında şöyle diyord²³:

Kara göğün kamıyım,
Rüzgârlara döndüm ben.
Ak göğe erişince,
Aydın güneş yaktı beni.
Alçalıp iniverince,
Aya kadar geldim ben.

Araştırmacıların belirttiğine göre, insanlar tarafından anlaşılamayan bu yaratılış efsanesine çocukça izahların katılması gayet normaldir. Bu söylenenlerin ne zaman teşekkül ettiğini belirlemek mümkün değildir. Fakat bunları şöyle bir incelediğimizde, dine ait önemlerinin yanı sıra Türk edebiyatına ve folkloruna dair de dikkat çekici malzemelerdir. Umumiyetle çağımızın felsefi doktrinleri ve düşünceleri çerçevesinde yaratılış efsaneleri yorumlandığında; Tanrı'nın yanındaki ikinci, üçüncü varlıklar söz konusu olmakta ve bunlara da zaman zaman yaratıcı vasıfları yüklenmektedir. Ama biz meseleye günümüzün teologları veyahut da farklı alanlardaki araştırmacıların yaptığı gibi, geç Sibirya Şamanizminin unsurlarıyla bakmıyoruz. Bu yüzden saf Türk dininin izlerini yakaladığımız Türkçe belgeler ve Çin kaynakları bize yol göstermeye devam ediyor.

Bununla birlikte Sibirya ve diğer Orta Asya Türklerinin kozmogonisinde, dünyanın ve insanın yaratılışıyla alâkalı birbirine benzer anlatılan daha başka hikâyelerle de karşılaşırız. Bunlar o kadar çoktur ki, hepsini yayınlamaya kalkışsak ciltlerce kitap olur. Zaten büyük bir kısmı arkaik düşüncelerden, bu yaratılma işinde hayvanların da rol aldığı basit masallardan ibarettir. Bunların semavi bir din olduğu sanılan Kök Tengri (Allah) inancı veya eski Türklerin hakiki diniyle bir irtibatı olamaz. Bizim amacımız bugün Şamanizm diye anılan geleneksel hayat biçimi veya düşünce sistemine ait ne varsa toplayıp, ortaya koymak da değildir.

Şamanizme göre bu yaratma işi belirli safhalardan sonra gerçekleşmiştir ki, bunun da diğer dini inançlardan Sibirya Türklerine geçtiğini sanıyoruz. Aşağı-yukarı bunların büyük bir kısmı Tevrat'ta yazılıdır. Altay bölgesinde anlatılan bir hikâyede; 1. gün aydınlık, 2. gün fiziki gök, 3. gün

suyun yerden ayrılması ve bitkiler, 4. gün ay, güneş ve yıldızlar, 5. gün balıklar ve kuşlar, 6. gün insan ve diğer hayvanlar yaratılmış olup, 7. gün Tanrı'nın bütün bu işlere son verdiği söyleniyor²⁴. Mesela İslamiyete göre, Kur'an-ı Kerim'de Tanrı gökleri ve yerleri altı günde hâlk etmiştir²⁵.

DİPNOTLAR

1. Kayra Kan belki de “kayıran, koruyan, en büyük, en ulu” anlamına gelen Tanrı'nın bir sıfatı olabilir. Bakınız, A.Anohin, Altay Şamanlığına Ait Materyaller, Çev. Z.Karadavut-J.Meyermanova, Konya 2006, s.5; A.İnan, Eski Türk Dini Tarihi, Ankara 2017, s.30-31.
2. Bakınız, Kur'an-ı Kerim ve Meâli, Meal ve Tefsir C.Yıldırım, İstanbul 1982, s.518.
3. Kaşgarlı Mahmud, Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi, C. III, Çev. B.Atalay, 2. Baskı, Ankara 1988, s.160; A. Von Le Coq, “Dr. Stein's Turkish Khuastuanift from Tun-Huang, Being a Confession-Prayer of the Manichaeen Auditores”, Journal of the Royal Asiatic Society, London 1911, s.280; O.Turan, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi, C. I, İstanbul 1969, s.52; A.M.Sagalayev, Altay v Zerkale Mifa, Novosibirsk 1992, s.23; Tarama Sözlüğü, C. V, Ankara 1971, s.2909; Derleme Sözlüğü, C. I, Ankara 1963, s.208; Derleme Sözlüğü, C. III, Ankara 1968, s.1291; Derleme Sözlüğü, C. IV, Ankara 1969, s.1389.
4. 4Anohin, a.g.e., s.19; İnan, a.g.e., s.82-83.
5. Bakınız, Kur'an-ı Kerim ve Meâli, s.264, 343, 416, 458.
6. A.A.Arslan, Kızılderili ve Türk Şamanizmi, Ankara 2011, s.88.
7. K.L.Monguş, Magiya Tuvinskih Şamanov, Kızıl 1993, s.80.
8. W.Radloff, Sibiryadan Seçmeler, Çev. A.Temir, Ankara 1975, s.215-216; W.Radloff, Türklerin Kökleri, Çev. A.Ekinci-Y.Ünlü, C. I, Ankara 1999, s.175-176; Z.Gökalp, Türk Medeniyeti Tarihi, Haz. İ.Aka-K.Y.Koprman, Ankara 1976, s.88.
9. M.A.Czaplicka, The Turk of Central Asia in History and the Present Day, Oxford 1918,

- s.30; Sagalayev, a.g.e., s.24; L.N.Gumilev, Muhayyel İmparatorluğun İzinde, Çev. A.Batur, 2. Baskı, İstanbul 2003, s.274.
10. Togla Orkun'un, Orkun da Selenge'nin koludur.
11. S.Y.Gömeç, Türk Destanlarına Giriş, 2. Baskı, Ankara 2015, s.208-209; S.Y.Gömeç, Uygur Türkleri Tarihi, 5. Baskı, Ankara 2015, s.208.
12. Radloff, Sibiryadan..., s.216-217; Radloff, Türklerin Kökleri, s.180; Gökalp, a.g.e., s.89.
13. Bakınız, Köl Tigin Yazıtı, Doğu tarafı, 1-2. satır; Bilge Kagan Yazıtı, Doğu tarafı, 2-3. satır: “Yukarıda mavi gök, aşağıda yağız yer yaratıldıktan sonra, ikisinin arasında insan oğlu yaratılmış”.
14. Altay Türklerine göre Ülgen'in oğullarının sayısı dört, yedi veya dokuz tanedir. Ülgen'in (veya Kayra Kan) oğullarından isimlerini tespit ettiklerimiz Yayık, (ki buna May-ene de denir. Yayık aynı zamanda denizlerin hâkimidir ve Talay Kan ismini de taşır), May-tere, Kergüday, Kartış Kan, Börü (Pura) Kan, Borça Kan, Er Kan, Karakuş, Baktı Kan'dır. Farklı bir anlatı da ise Erlik'in çocuklarının adlarından bazıları şunlardır: Temir Kan, Bay Batur, Karaş, Kerey Kan, Uçar Kan, Yabaş Kan, Çedey Kan, Kömür Kan vs (Bakınız, Anohin, a.g.e., s.9-10; Radloff, a.g.e., s.219, 239-240; Z.Gökalp, Türk Medeniyeti Tarihi, Haz. İ.Aka-K.Y.Koprman, Ankara 1976, s.70-71; S.Buluç, “Şaman”, İslam Ansiklopedisi, C. 11, 2. Baskı, İstanbul 1979, s.324, 329; İnan, Eski Türk Dini..., s.32, 65-67). Bu dini hikâyelerde Ülgen'in ve Erlik'in kızlarına ve oğullarına işaret edilirken, eşleri hakkında pek bir şey söylenmemesi de ilgi çekicidir.
15. B.Ögel, Türk Mitolojisi, C. I, Ankara 1971, s.446; A.İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, 2. Baskı, Ankara 1972, s.72; Radloff, Sibiryadan..., s.214-216; Buluç, a.g.m., s.324; İ.Kafesoğlu, Eski Türk Dini, Ankara 1980, s.22-23; L.Gan, “Göktürklerde Gelenekler ve Dini İnançlar”, Çev. E.Sarıtaş, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Sayı 4, İzmir 2000, s.387; Arslan, a.g.e., s.47.

16. A.Anohin, *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*, Çev. Z.Karadavut-J.Meyermanova, Konya 2006, s.11; F.Fedotoviç, “Saha Yeri ve Saha Türkleri”, Çev. S.Gömeç, AÜ. DTCE. Tarih Araştırmaları Dergisi, 16/26, Ankara 1994, s.238.
17. Anohin, a.g.e., s.3-8; E.Esin, *Türk Kozmolojisine Giriş*, Ankara 2001, s.79; M.Waida, “Problems of Central Asia and Siberian Shamanism”, *Numen*, 30/2, Leiden 1983, s.224-225; Buluç, a.g.m., s.329.
18. Anohin, a.g.e., s.9-10; Sagalayevev, a.g.e., s.52-56.
19. Radloff, a.g.e., s.223-225; Buluç, a.g.m., s.324, 330; İnan, a.g.e., s.51.
20. *Tarama Sözlüğü*, C. V, s.3518.
21. *Kur’an-ı Kerim ve Meâli*, s.520.
22. Geniş bilgi için bakınız, Radloff, a.g.e., s.226-228.
23. Arslan, a.g.e., s.200.
24. Radloff, a.g.e., s.217-218; M.Senbi, “Altay Toponimisinde Batı ve Kuzey Mefhumları”, Çev. M.Uydu, *Güney-doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı 12, İstanbul 1998, s.293; İ.Taş, *Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji*, Konya 2002, s.78.
25. Hûd Suresi 7. ayet; Furkan Suresi 59. ayet; Secde Suresi, 4. ayet, Kaf Suresi, 38. ayet; Hadîd Suresi, 4. ayet. Bakınız, *Kur’an-ı Kerim ve Meâli*, s.223,

KAYNAKLAR

- Anohin, A., *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*, Çev. Z.Karadavut-J.Meyermanova, Konya 2006
- Arslan, A.A., *Kızılderili ve Türk Şamanizmi*, Ankara 2011
- Buluç, S., “Şaman”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 11, 2. Baskı, İstanbul 1979
- Czaplicka, M.A., *The Turk of Central Asia in History and the Present Day*, Oxford 1918
- Derleme Sözlüğü*, C. I, Ankara 1963
- Derleme Sözlüğü*, C. III, Ankara 1968
- Derleme Sözlüğü*, C. IV, Ankara 1969
- Esin, E., *Türk Kozmolojisine Giriş*, Ankara 2001
- Fedotoviç, F., “Saha Yeri ve Saha Türkleri”, Çev. S.Gömeç, AÜ. DTCE. Tarih Araştırmaları Dergisi,

16/26, Ankara 1994

Gan, L., “Göktürklerde Gelenekler ve Dini İnançlar”, Çev. E.Sarıtaş, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Sayı 4, İzmir 2000

Gökalp, Z., *Türk Medeniyeti Tarihi*, Haz. İ.Aka-K.Y.Kopruman, Ankara 1976

Gömeç, S.Y., *Türk Destanlarına Giriş*, 2. Baskı, Ankara 2015

Gömeç, S.Y., *Uygur Türkleri Tarihi*, 5. Baskı, Ankara 2015

Gumilev, L.N., *Muhayyel İmparatorluğun İzinde*, Çev. A.Batur, 2. Baskı, İstanbul 2003

İbni-Mühennâ Lûgati, Haz. A.Battal, 2. Baskı, Ankara 1988

İnan, A., *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 2. Baskı, Ankara 1972

İnan, A., *Eski Türk Dini Tarihi*, Ankara 2017

Kafesoğlu, İ., *Eski Türk Dini*, Ankara 1980

Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, C. III, Çev. B.Atalay, 2. Baskı, Ankara 1988

Kur’an-ı Kerim ve Meâli, Meal ve Tefsir C.Yıldırım, İstanbul 1982

Monguş, K.L., *Magiya Tuvinskih Şamanov*, Kızıl 1993

Ögel, B., *Türk Mitolojisi*, C. I, Ankara 1971

Radloff, W., *Sibiryadan Seçmeler*, Çev. A.Temir, Ankara 1975

Radloff, W., *Türklerin Kökleri*, Çev. A.Ekinci-Y. Ünlü, C. I, Ankara 1999

Sagalayevev, A.M., *Altay v Zerkale Mifa*, Novosibirsk 1992

Senbi, M., “Altay Toponimisinde Batı ve Kuzey Mefhumları”, Çev. M.Uydu, *Güney-doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı 12, İstanbul 1998

Tarama Sözlüğü, C. V, Ankara 1971

Taş, İ., *Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji*, Konya 2002

Turan, O., *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*, C. I, İstanbul 1969

Von Le Coq, A., “Dr. Stein’s Turkish Khuastuanift from Tun-Huang, Being a Confession-Prayer of the Manichaeon Auditores”, *Journal of the Royal Asiatic Society*, London 1911

Waida, M., “Problems of Central Asia and Siberian Shamanism”, *Numen*, 30/2, Leiden 1983

CENGİZ DAĞCI'NIN "ONLAR DA İNSANDI" ROMANINDA TOPRAK YA DA VATAN SEVGİSİ

Sait ÖZER

Karadeniz'in kıyısında Kırım'ın bin evlik Kızıldaş köyünde yaşayan Bekir, ineği Macik'i Rum Yorgi'nin boğası ile çiftleştirmiş ve köyünün yolunu tutmuştur. Yorgi'nin boğası güçlü bir hayvandır. Bekir, o boğanın yavrusunun da güçlü olacağını düşünmektedir. Eğer buzağı erkek olursa Kızıldaş köylüleri artık ineklerini Rum'un boğasına değil de Bekir'in boğasına getirecek, böylece Bekir boğasından para kazanacaktır. Yorgi böyle yapmaktadır. "Bütün varlığıyla toprağına bağlı olan Bekir, Rum'un topraksızbağsız birkaç boğa ile zengin oluşuna şaşıyordu" (s.9). Bekir için toprak mübarektir. Kızıldaş'a dönen Bekir'e göre insanlar "toprağına basarak, elleriyle toprağı tutarak yaşıyorlardı" (s.15). "Toprak onları kırıp eziyor, onlara bin bir türlü meşakkatler çektiriyor, onları öldürüyor, ama onlar gene de her şeyden çok, kendilerinden çok toprağı seviyorlardı. Onları bu topraklardan ayıracak hiçbir kuvvet yoktu. Bin yıllardan beri yaşadıkları bu toprakta yaşayacaklardı; yıpranmış yorgun vücutlarını bu toprakların altına gömecek ancak o zaman canlarını göğe, göğün sükût ve rahatına teslim edeceklerdi" (s.16).

Yorgi boğasının hizmetine karşılık Bekir'den yirmi kuruş ve bir sepet de elma ve armut almıştır. Eğer

buzağı dişi olursa buna da yapacak bir şey yoktur çünkü Allah'ın takdiri böyledir. Kendisi de hanımı Esmâ ile erkek çocuk istemişler ama Allah onlara bir kız çocuğı vermiştir.

Ayşe, Bekir'in henüz on beş yaşında körpeçik güzeller güzeli kızıdır. Ayşe diğer köylü kızlardan farklıdır. "Evin biricik kızıydı o. Kumral, parlak saçlı Ayşe, akşam annesi yanaklarına, ellerine, ak gerdanına kolonya sürdüğü için bir gül gibi kokulu ve tazeydi. Belki sofada çiçeklerin, salkımların altında oturarak bir şehir kızı gibi gazete okuduğundan, iyiyi kötüden ayırt ediyor, kötülöklere üzülyordu.

Köyün toprağı; güneşi, havasıyla beslenmiş, büyümüş sağlam vücudunda ince bir ruh gelişmişti. Çabuk heyecanlanır, heyecanı geçtikten sonra oturur, dizlerini kollarıyla sararak sessizce ağlardı. Sessizlik uzadıkça kendisini ölmüş de cennetteymiş gibi görürdü. Cennet kuşlarıyla oynar; denizin toprağı, dağların köyün saadet ve huzurunu gönlünde hissederdi (s.42). İşte bu özelliklere sahip on beş yaşındaki Ayşe'nin Bekir, Esmâ ve diğer köylüler evlilik çağına geldiğini düşünmektedirler. Çoban Seyd-Ali'nin oğlu Remzi ile Ayşe birbirlerini sevmektedirler. Bekir her ne kadar kızını başkasına vermek istemese de adet ve

kurallar böyledir, zamanı gelince dişi kuş yuvadan uçacaktır.

Ayşe için babası tuhaf bir insandır. “Çünkü topraktan başka hiçbir şey görmüyor, hissetmiyordu. Senelerden beri evden toprağa, topraktan eve gide gele elleri ayakları toprak rengini almış, toprak gibi kurumuştur. Her gün ayaklarında çarıkları, sırtında yamalı gömleği başında kalpağı, tarladan döndüğü zaman yüzü gözü toz toprak içinde mindere devrilir uyurdu...Ayşe babasına topraktan bıkmadınız mı diye sorduğunda Bekir ciddileşir: Kızım hiç topraktan bıılır mı? Toprağın verdiği zevki, saadeti, insana dünyada hiçbir şey veremez” (s.44) diye cevap verirdi.

Kızıtaş köyünde hummalı bir çalışma vardır. Bütün köylüler tarladaki işlerini toparlamaya çalışmaktadır. Bekir’in de iki haftalık yoğun bir işi vardır ancak yardımcısı olmadığına çaresizdir. Buna rağmen iş tarlada elbette kalmayacak ve Bekir bir şekilde tütünlerini kırarak, tarlasını temizleyecektir.

Bekir, atı Çaldilber’i bağlı olduğu yerden alıp evine dönmeye hazırlanırken yolda iki adam görür. Bu adamlardan biri genç diğeri ihtiyardır ve ikisi de yalınayaktır. Bekir bunların “insan kılığında iki şeytan” olmalarından şüphelenir. İhtiyar olanı Ayşe’nin gazeteden okuduğu Karl Mark’ın –Bekir’in ifadesiyle Kala Mala-resmine benzemektedir. Bekir, adamlara yaklaşır selam verir; fakat adamlar Bekir’in selamını almazlar. Bekir buna çok sinirlenir. Atını eyerler biner. Adamlar da Bekir’in köyü Kızıtaş’a doğru yola alırlar.

İşte bu Kala Mala ve yanındaki genç Bekir’in evine bir gece yarısı gelirler. Bekir’in hanımı Esmâ onları görünce çok korkar. O sıralarda bir haber yayılmaktadır. Bu habere göre Ruslar köylülerin topraklarını ellerinden almaktadırlar. “Rusya’da köylülerin toprakları ellerinden alınıyor, diyen haberler geliyor, ama bunun yalan olduğuna hiç şüphe etmiyordu. Çünkü alınan, verilen topraklar kim bilir nasıldır? O ise senelerden beri ata mirası toprağında oturuyordu; ata toprağı ise öyle kolay kolay ne alınır ne de verilir” (s.59). Molla Recep’in Cuma namazı çıkışındaki toprakların alındığı sözlerine Bekir şu karşılığı verir: “Veririm ben onlara toprak! Atamın toprağına burnunu sokmak isteyen cenabetin gözünü patlatırım vallahi! Ezerim de leşlerini gübreye

gömerim. Toprak vermek haa! Kime? Komolizmaya” (s.61). İşte tam bu sırada çıkıveren bu iki adamı Komünizmin –yine Bekir’in ifadesiyle Komolizma” yani rejimin adamları sanırlar. Oysa bunlar Rusya’dan gelen ve iş arayan baba ile oğlu İvan’dır. Bekir’den iş isterler. Bekir iş isterken ayaklarına kapanan bu iki Rus’a bakar ve “Allah’ım insanlara yurt yoksulluğu gösterme” (s.67) diye dua eder. Önce Esmâ onların yanlarında çalışmasına razı olmaz ama Bekir’in iki haftalık işlerini bitirinceye kadar çalışabilecekleri sözüne karşılık rıza gösterir. Böylece Bekir’in tanımıyla Kala Mala ve İvan Bekir’in yanında çalışmaya başlarlar.

Kala Mala ve İvan’ın köye yerleşmesiyle birtakım olumsuzluklar yaşanır. “Bu topraklar Müslüman toprağıdır; gâvur memleketinden gelen ağaç kök tutmaz buralarda” (s. 83) deseler de Bekir kararlıdır İvan ve Kala Mala’nın çalışmasında. Sadece köylüler değil Esmâ da “ata toprağına alınan bu pis insanların” (s.88) felaket getireceğini düşünür hatta rüyalar görür. Battal’ın Enver’in oğlu damdan düşer yaralanır. Macik hastalanır. Bekir çaresiz kalır, Ayşe ve Esmâ hüngür hüngür ağlamaktadır. Macik ölmek üzeredir. Battal’ın Enver Macik’i yalnız Çoban Seyd-Ali’nin kurtaracağını söyler. Bekir ve Seyd-Ali köye gelen ve Bekir’in evinde kalan Ruslar’dan dolayı birbirine kırgındır. Bundan dolayı Bekir, Seyd-Ali’den yardım istemeyi düşünmez; ancak Esmâ’nın kararlı duruşu sayesinde Çoban Seyd-Ali gelir ve Macik’i kurtarır. Macik bu olaydan sonra hızla iyileşir.

Anüta, Polvata’daki beyin evinden atılmış ve İvan’ın yanına sığınmış bir kızdır. İvan dokuz ay Anüta ile güzel vakit geçirir ancak ona hiç iyi davranmaz. İvan, “Anüta’yı istediği zaman soyar, istediği zaman ezer, emer, keyfine ram eder, isterse döver, söver, saçlarını yolar, beyaz tenine kirli tırnaklarını batırır, gırtlakını ısırır, isterse gözlerini oyar, öldürür, boğar, isterse onu bırakıp gidebilirdi çünkü Anüta kendisindedir (s.109). Anüta, doğum yaptıktan sonra İvan ondan soğur Anüta’yı bırakıp memleketini babasıyla birlikte terk eder. İşte Bekir ve ailesi için İvan tarafından gelecek büyük bir kötülük vardır o da Ayşe’nin İvan’a göre Anüta’ya benziyor olması.

Yaşanan bütün olumsuzluklardan sonra Bekir Kala Mala ve İvan’ı kovma kararı alır. Esmâ onların çamaşırlarını yıkar hazırlıklarını yapar; ancak Kala

Mala'nın ağlayarak yakarması neticesinde Bekir kararından vazgeçer çünkü onlar insandı.

Bekir'in endişesi artar. Komünizm –Bekir'in ifadesizle komolizma- köylülerin topraklarını ellerinden almaktadır. Bir gün tarlalarında yabancıları görünce Bekir endişelenir ancak dede yadigârı olan topraklarını kimsenin ellerinden alamayacağını düşünür. “Çünkü onun yedi göbek ataları bu toprağa kök salmışlardı (s.116). Tarladaki yabancılar ölçüm yapmaktadır bu durumu Bekir olumlu karşılar, onların sadece ölçüm yaptıklarını tarlasını paylaşmayacaklarını düşünür “çünkü toprak ata mirasıdır ve dünyada hak ve namus denen şey henüz tükenmemiştir (s.117).

Bekir, alışveriş için Yalta'ya gider. Burada Çıfıt Levi dediği bir –Levi Kırımçak Türk'üdür yani Yahudi Türk'ü-bir tüccardan alışveriş yapar. Alışverişe giden sadece Bekir değildir. Seyd-Ali'de Yalta'dadır. Bekir Esmâ'nın akrabalarının yaşadığı Ayvasıl köyüne ziyaret için giderken yolda Seyd-Ali ile karşılaşır. İki köylü burada yaptıklarına pişman olur sarılır ve barışırlar. Bekir, Remzi için aldığı cüzdanı Seyd-Ali'ye, Seyd-Ali de Ayşe için aldığı eşarbi Bekir'e verir. Böylece ikisinin arasındaki soğukluk ortadan kalkar. Alışverişlerini tamamlayan köylüler Kızıldaş'a doğru hareket eder. Yağmur başlamak üzeredir ancak Bekir İvan'ın evde olduğunu tütünleri ziyana uğratmayacağını düşünür.

Kızıldaş'ta ise çok kötü şeyler olur. Tütünleri kurtarmaya çalışan Ayşe'ye İvan saldırır ve tıpkı Anüta'ya yaptığı kötü muameleyi Ayşe'ye de yapar. Ayşe, İvan'ın elinden zor kurtulur ve perişan bir vaziyette annesine sığınır. Evine dönen Bekir sabah sapa-sağlam bıraktığı kızını akşam hasta olarak bulur. Bekir bu olaydan habersizdir ancak Ayşe'nin İvan'dan korktuğu için hastalandığını söylerler. Bekir yine onları kovma kararı alır fakat yapamaz. Bu olaylardan sonra Ayşe iyileşir ve Remzi ile evlenir.

Rusların yaptıkları yolda Kızıldaş köyünden bir araba ve bir erkek çalışır. Bekir'in evinden de İvan yol yapımı için gider. Burada İvan'ı Yalta komiseri Yegorof amele başı yapar. Bundan sonra İvan içindeki kötülükleri daha rahat dışa vurmaya başlar. Seyd-Ali'nin küçük oğlu Sabri'ye arabasına daha fazla taş yüklemesini söyler. Sabri bunu kabul etmeyince kavgaya ederler. İvan, Sabri'nin atını ve Sabri'yi çok kötü

döver; Sabri de ondan geri kalmaz ve İvan'ın başına arabanın tahtasını vurur ve “leş gibi yolun ortasına serer” (s.182). Kavgada İvan, Ayşe'yi de aynı şekilde döveceğini, Remzi'yi de türme adını verdikleri hapse atacağını söylemiştir. Bekir bunları duyunca çok sinirlenir ve İvan'ı öldürmek ve Memişin Deresi'ne atmak için gider. Ancak İvan'ı yaralı halde görünce vazgeçer onu alır ve evine getirir ve onu tedavi eder çünkü İvan bir insandı.

Kızıldaş'a sonbahar gelmiştir. Köyde daha önce yaşanmayan hırsızlık vakaları görülür. Evlerini kilitlemeyen köylüler artık önlem alma yollarını düşünürler çünkü hırsızlık olayları artmaya başlar.

Yol yapım çalışmaları için İvan, Bekir'in atını alıp gitmek ister fakat Bekir buna razı olmaz. İvan'la tartışır. Bu olaydan sonra İvan ortadan kaybolur. İvan tekrar Bekir'in evine geldiğinde yanında Komiser Yegorof da vardır. Gülerler eğlenirler ve giderler.

Enver otuz yaşlarında genç ve güçlü bir Tatar'dır. Hanımız Zemine Çoban Seyd-Ali'nin büyütmesidir. Onların Niyazi adında zayıf, çelimsiz bir çocukları vardır. Bir gün çocuklar mezarlığın yanında oynarken bir otomobil gelir ve Niyazi'yi çiğneyip öldürür. Niyazi'nin ölümü köyde büyük bir üzüntüye yol açar.

Ruslar zulümlerini artırır. Battal'ın Enver'i, Seyd-Ali'nin Sabri'yi, Çilingir'in iki oğlunu Memişin Deresi üzerindeki hapse götürürler. Ancak o gün bir deprem olur ve depremden korkan Ruslar kaçarak böylece mahpuslar kurtulur. Bu depremden Bekir'in evinin bir duvarı yıkılır. Duvarın altında kalan Kala Mala ölür. İvan, Kızıldaş'a gelince babasının öldüğünü öğrenir fakat bir çocuğun babasına göstermeyeceği saygısızlığı yapar. Kala Mala'ya yine Kızıldaş köylüleri sahip çıkar. Kala Mala'yı Rus mezarlığına gömmek için Remzi ile İvan yola çıkar. Hava şartları çok kötüdür. Remzi Kala Mala'nın cenazesinin bulunduğu arabasıyla uçuruma yuvarlanır ve ölür. İvan, Kızıldaş'a döner ve kaza olduğunu Remzi'nin öldüğünü söyler. Bu olay da Kızıldaş'ta büyük üzüntüye sebep olur.

Kızıldaş'a yavaş yavaş kış gelmektedir.

“Günler geçmekte, yeni günler kimini yormakta, kimini sevindirmekte, Kızıldaş'ta zaman ve hayat sessizce akıp gitmektedir (s.287). Ayşe, hamiledir ve Bekir'in evine dönmüştür. Artık Bekir ve Esmâ hem

Macik'in hem de Ayşe'nin doğumunu beklemektedir. Bekir, Çilingir'den Aktaban'ı –atın adı- almak için pazarlık yapar. İşte böyle zamanlarda akın akın Sibiryalılar, Don ve Terek Kazakları, Ukrayna Rusları vapurlarla Yalta'ya gelir ve daha sonra bunlar Türk köylerine dağılırlar. Halk korku içindedir.

Rusların Türk köylerine aktığı sırada Enver'in tavukları çalınır köpeği Urumcuk zehirlenip öldürülür. Bundan daha vahimi Macik de çalınmıştır. Bekir, aramadık yer bırakmaz ve sonunda Rum köyüne gider. Yorgi, beş Rus'un Macik'i getirip kestiğini etini götürüp derisini kendisine sattıklarını söyler. Ruslar Macik'i kendilerine Bekir'in sattığını söylemişlerdir. Bekir, Macik'in yavrusunu beklerken ineğini de kaybeder.

Bekir, yol yapım çalışmaları için Kuşkaya'ya gelen Rusları görür. Onların yanına varmak istese de Bekir'i kovarlar. "Sersem Tatar! Laftan anlamıyor musun? Tarladan çık, haydi, çabuk ol! Bekir durdu, dizlerinden kalbine müthiş bir titreme geçti. Kalpağının kenarlarından taşan saçlarının ıslandığını duyuyordu..." (s.365). Bekir toprağını terk etmek istemez. "Söyle toprağım bana, neden seni bırakıp gideyim? Sen benim toprağım değil misin? Benim atalarım burada doğdu, burada yaşadı, burada öldü toprağım! Sen kıraçtın toprağım, seni benim atalarım temizledi, ben temizledim. Ellerime bak kuru çatlak ellerime! Ben senin taşını, çalını, çırpını temizledim, seni cennet gibi güzel yaptım. Şikâyet etmedim. Şikâyet mi? Seni temizlerken ne kadar yorulduysa o kadar sevindim toprağım... Ben sonumu burada bekleyeceğim. Seninle yaşamak, seninle ağlamak, seninle gülmek benim tek muradım..." (s.367). Ruslar Kuşkaya tepesini yol açmak için patlatırlar ve tepenin yanındaki Bekir'in tarlası Kuşkaya'nın altında kalıp yok olur. Gece yarısına kadar dönmeyen Bekir'i Kızıлтаşlılar ellerinde fenerlerle sabaha kadar ararlar ancak Bekir...

Bekir'in ölümü üzerinden üç ay geçmiştir. Esmâ'da Seyd-Ali'nin evinde yaşamaya başlamıştır. Artık Bekir'in evi bomboştur. Bu boşluğu Ruslar doldurur. Bekir'in evine Ruslar yerleşmiştir.

Kızıлтаş'ta kolhoz kurmak isteyen Ruslara karşı Çilingirin verdiği cevap da yine romanda vatana bağlılığın bir nişanesidir. "Ne isterlerse veririz. At veririz, üzüm veririz; tütün, para, koyun veririz ama

toprak vermeyiz" (s.382).

Bekir'in Kuşkaya'nın altında kalan tarlasına iki koca çadır kurulmuştur. Enver bu çadırların yanına varır. Çadırdan çıkan Ruslar Enver'e yumurta karşılığında barut vermek isterler. Enver önce bunu kabul etmez. Rusların yanından ayrılır. "Pençesiz, dişsiz, tırnaksız bir Türk..." (s.390) olduğunu düşünen Enver Rusların yanına geri döner ve onlarla kavga eder. Beş sandık barutu da alıp Kızıлтаş'a döner.

İvan, Komiser Yegorof'tan aldığı emirle Kızıлтаş köylülerini sürgün etmek için bir Ermeni doktorla yola çıkar. Yolda Seyd-Ali'nin oğlu Sabri ile karşılaşırlar. Sabri, yaşanan olaylar üzerine Gurzuf'taki halasının yanına kaçmaktadır. İvan, Sabri'yi öldürür.

Ruslar, Kızıлтаş'ta zulme başlarlar. "Ayşe'nin baba evine, baba toprağına ihtiyacı vardı. Hemen şimdi baba toprağı üstünde durmaya, o toprağı tutmaya, elleri arasına almaya, öpmeye, öpe öpe gönlünü o toprağın sevgisiyle, baba evinin hoş kokusuyla doldurmaya ihtiyacı vardı...Değil İvan, bütün Rus ordusu üzerine saldırsa, binlerce el uzansa, çekse Ayşe'yi o evden, o topraktan koparamayacaklardı" (s.430-431). Ayşe bebeğini Bekir'in ahırında doğurur. Çilingir'in Selim'e emanet eder. Bebeğinin adını da Alim koyar. Selim Aktaban'a biner ve Kızıлтаş'tan uzaklaşır.

Mezarlığın gerisinden gelen kamyon homurtularına kulak kabartan Enver, yumruklarını sıkır. İçinden şunları geçirir: "Vermem! Atamın toprağı! Babamın kuru, çatlak elleriyle dikildi bu ev! Dede-min kanıyla, teriyle temizlendi taşı, toprağı, dikenini. Vermem! İnsan, insan olup da bu dünyada yaşadığı gündün beri herkesten önce bizim ayaklarımız bastı bu toprağı, bizim ellerimiz tuttu bu toprağı... Bizim kanımız aktı bu toprağı. Vermem!" (s.435).

Ruslar, Kızıлтаşlıları sürüklemeye, topraklarından çıkarmaya başlarlar. Seyd-Ali, dua edin diye haykırır. Enver'in evini de basan İvan komutasındaki Ruslar Enver'i öldürür; fakat onun evini alamazlar çünkü Enver barutları patlatır ve evini havaya uçurur. Enver, yurdu için şehit olur.

Kış biter, Kızıлтаş'a bahar gelir; fakat artık Kızıлтаş eski Kızıлтаş değildir. Ruslar tamamen bu Türk topraklarını ele geçirmiş ve Türkleri sürgün etmiştir.

Cengiz Dağcı, Onlar da İnsandı, Ötüken Yay., Ankara, 2005.

YAYIN TANITIMI

Doç. Dr. Orhan YAVUZ- Dr. Mevlüt Gülmez (2015), **Manzum İlk Ashâb-ı Khef Kıssası**
(İnceleme- Metin- Dizin- Tıpkıbasım), Konya: Palet Yayınları

Feyza ULUSOY*

*İçlerinden biri: ‘Ne kadar kaldımız?’ dedi.
(Bir kısmı) : ‘Bir gün ya da bir gündən az dediler.*

Khef Suresi /19’

Kur’an-ı Kerim’de birçok kıssa bulunmaktadır. Ve her biri başka bir mucize anlatmaktadır. Rüyalara sığmayacak hayatlar birkaç sayfa ile buluşur sevdalılarıyla.

Yedi Uyurlar olarak da bilinen Ashâb-ı Khef kıssası da bunlardan biridir. İncelediğimiz kitap Doç. Dr. Orhan YAVUZ ve Dr. Mevlüt GÜLMEZ tarafından neşredilmiştir. Eserin içeriğine geçmeden önce kapak tasarımına değinecek olursak seçilen renkler ve kullanılan resim okuyucuya içerik hakkında bilgi vermektedir.

Eserin başında kitabın yazarları hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Daha sonra ön söz bölümü gelmektedir. Yazarların ön sözünden hareketle birkaç noktaya değinmek yararlı olacaktır. Bu bölümde yazarlar, çalışmalarını nasıl şekillendirdiklerini açık ve anlaşılır biçimde anlatmışlardır. Söz konusu eseri neşretmiş ve metin üzerinde dil araştırması yapmışlardır. Metinde geçen âyet, hadis, Arapça ibareler ve Farsça dizeleri Arap harfleriyle vererek dipnotlar hâlinde anlamlarını, daha sonra da âyetlerin Kur’an-ı Kerim’deki yerlerini göstermişlerdir.

“Ön Söz”den sonra içindekiler bölümü gelmektedir. Eser, ön söz ve içindekiler bölümü de dahil olmak üzere yedi bölümden oluşmaktadır. Eserde en geniş yer giriş bölümüne ayrılmıştır.

“Giriş” bölümünde yazarların da belirttiği gibi Ashâb-ı Khef’in isimlerini çeşitli coğrafyalara, inançlara ve meydana getirilen eserlere göre tespit etmişler ve okuyucuya sunmuşlardır. Ashâb-ı Khef isimlerinin çeşitli kaynaklarda farklı şekilde anıldığından bahsetmişlerdir.

*Yüksek Lisans, Akdeniz Üniversitesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, feyzaulusoy@gmail.com

Yine aynı bölümde eserin yazılış sebebinden bahsedilmiş; Ashâb-ı Khef kıssasının diğer hikayeler gibi yalan ve uydurma olmadığını, bu hususta Kur’an’ın temel oluşturduğu belirtilmiştir. Kıssanın geçtiği coğrafyanın neresi olduğu üzerinde açıklamalar yapılmıştır. Birçok yer isminin geçtiğinden, ancak eserde Tarsus’un olayın geçtiği yer olarak kabul edildiğinden bahsedilmektedir. Bunun sebebi ise yazarların, yazmadan tespit ettikleri beyitlerdir. Yazarlar okuyuculara delil olması açısından tespit ettikleri beyitleri de esere eklemişlerdir. Olayın geçtiği zamanı da yine yararlandıkları kaynaklardan beyitler sunarak okuyucuya açıklamışlardır. Ayrıca bu bölümde Ashâb-ı Khef suresinin muhteva olarak yedi bölümden oluştuğu belirtilmiştir.

Sonrasında ise Ashâb-ı Khef kıssasının geniş özeti altı sayfa olarak verilmiştir. Yazarlar kıssayı, çok akıcı ve merak uyandırıcı şekilde okuyucu sıkmadan özetlemişlerdir. Özetin hemen ardından ise eserde Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait kelimeler verilmiştir. On iki sayfa boyunca kelimeler örneklerle açıklanmıştır. Kitabın yazarları Eski Anadolu Türkçesinin yapı bilgisi unsurlarından eserin telif tarihi hususunda ipuçları elde etmek için yararlanmışlardır. Daha sonra ise Ashâb-ı Khef’in imlâsıyla ilgili hususlara değinilmiş, müstensihin imlâsında yer yer tutarsızlıklar olduğu da belirtilmiştir. Yine bu bölümde bazı kelimelerin yazılışlarında Arapça imlânın tesirinin görüldüğünden bahsedilmiştir.

“Giriş” bölümünden hemen sonra kaynaklar bölümü verilmiştir.

Eserde “Metin” bölümü sayfa 51’den sayfa 138’e kadar sürmüştür. Burada sıkça dipnotlara başvurulmuştur. Bu sayede metnin anlaşılabilirliği artırılmıştır.

“Dizin” bölümü ise sayfa 141’den sayfa 214’e kadar sürmüştür. Bu bölümün başında dizin sırası yer almaktadır. Kelimeler dizin sırası esas alınarak açıklanmıştır.

Son olarak da eserin tıpkıbasımına yer verilmiş ve eser tamamlanmıştır. Böyle kapsamlı bir eseri yazın dünyasına kazandırdıkları için Doç. Dr. Orhan YAVUZ ve Dr. Mevlüt GÜLMEZ’e teşekkür ediyor, bu tür çalışmaların Türkoloji sahasında çalışanlar için kaynak teşkil etmesini diliyoruz.

Özet

Dünya tarihi boyunca tüm dünyaya yayılmış bir vaziyette yaşayan aslanların sayısı bugün itibarıyla oldukça azalmıştır. Tarihin başlangıcından bugüne pek çok medeniyet tarafından asaletin, gücün, hâkimiyetin sembolü olarak görülen aslan, Türkler tarafından da daha ilk dönemlerden itibaren tanınan, bilinen bir hayvandır. Türk mitolojisinde, hukukunda, sanatında önemli bir yere sahip olan aslan, Karahanlı Devleti zamanında birçok hükümdar tarafından isim olarak kullanılmıştır. Özellikle, Kök Türk Devletinin yıkılmasından sonra ortaya çıkan Karahanlı, Gazneli, Selçuklu, Harzemşah gibi devletler aslanı, hükümdar isimlerinde, bayraklarında, sikke ve mühürlerinde, sanat, mimari ve edebi eserlerinde, yaygın olarak kullandılar. Bu makalede ki amaç; Kendilerine Arslanhanlar da denilen Karahanlılar Devletinde aslanın neden hükümdarlar tarafından isim olarak benimsendiğini ve ayrıca 'aslan ismini taşıyan hükümdarları ortaya koymaktır.

Anahtar Sözcükler: *Karahanlılar, Aslan, Türk Kültürü, Satuk Buğra Han, Arslanhanlar.*

¹Bu yazı dergimizin 495. Sayısında sehven Prof. Dr. Remzi KILIÇ imzasıyla yayımlanmıştır.

LİON SYMBOLISM AND LİON'S NAME IN THE KARAHANS ABSTRACT

As of today, the number of lions living throughout the world has considerably decreased. The lion, which has been seen as the symbol of dignity, power and dominance by many civilizations since the beginning of history, is known an animal that has been recognized by the Turks from the earliest periods. The lion, which had an important place in Turkish mythology, law and art, was used by many rulers in the time of the Karahanid State. In particular, states such as Karahanli, Ghaznavid, Seljuk, and Harzemshah, emerged after the falling of the Kök Türk State, used the lion widely in the names of monarchs, in the flags, in the coins and in the seals, in the art, architecture and literary works. The purpose of

this article is to reveal themselves as the name of the rulers of lion in the State of the Karahanites, also called Aslankhs.

Keywords: *The Karakhanids, Lion, Turkish Culture, Satuk Bugra Han, The Lions.*

Giriş

Aslan, tarihi günümüzden on beş bin yıl öncesine kadar giden mağara resimlerinde ilk insanlar tarafından duvarlara çizilmiştir. Avrupa'daki aslan yataklarında yapılan incelemeler sonucu elde edilen fosillerden, aslana benzeyen en eski türlerin günümüzden 1. 8 milyon yıl önce meydana geldiği anlaşılmıştır. (O'BRIEN, MARTENSON, JANICE, PAEKER, HERBST *vd.*, 1987: 114) Dünyada ilk gerçek aslanlar bundan 600. 000 yıl önce Avrupa, Orta Doğu, Hindistan, Afrika'nın çoğunda, Asya Kıtası boyunca ve Alaska'da görülmüştü. (KAHAHANE E., 2006: 67) Avrupa'da görülen mağara aslanları günümüzdeki aslanlara nazaran % 25 daha büyüktü. Aristoteles'in de kendisinden bahsettiği bu türün M.Ö. 300-100

yılları arasında nesli tükenmiştir. İkinci aslan alt türleri kuzey ve güney Amerika'da görülmele birlikte bunların da tarih çağları içinde yok olduğunu biliyoruz. Tarih boyunca neredeyse dünyanın her yerine yayılan aslanlar günümüzde en çok Afrika kıtasında ve Hindistan'da olmak üzere sayısı ne yazık ki 200.000'lere kadar düşen bir oranda yok olma sürecine doğru ilerlemektedir (O'BRIEN, MARTENSON, JANICE, PAEKER, HERBST vd., 1987: 114).

Aslan kuvveti dolayısıyla tarih boyunca birçok kavmin sembolü olmuştur (DOLU, 2013: 35). Pek çok kültürde hayvanlar âleminin en güçlü yarattığı olarak görülen aslan büyük saygı görmüş, tanrı ve kahramanlarla özdeşleştirilmiş hatta bazı kültürlerde tapınılmıştır. Hint Mitolojisinde Vişnu'nun dokuz avatarından dördüncüsü, Mısır Mitolojisinde Savaş tanrıçası Sekhmet'in sembolü, Yakınoğu Mitolojisinde Ana Tanrıça'nın yanı sıra Marduk, Ninib ve Nergal'in sembolüdür. Hristiyan inancında Yeni Ahit'te Hz. İsa'nın sembolü olarak gösterilirken, Eski Ahit'te Yahuda ile özdeşleştirilmiştir. Hz. Yakup oğlu için: "Yahuda, bir aslan yavrusudur", sözlerini sarf etmiştir (ÖZTÜRK, 2016: 189).

Türklerin, Türkçe olan aslan adını kullanmaları, bu hayvanı tanıdıklarına, yani ya Türk ülkelerinde ya da Türklerin, hâkimiyet veya komşuluk dolayısıyla, sıkı münasebetlerde buldukları memleketlerde aslanın varlığına açık bir delildir. Esasen Türk mitolojisinde, sanatında ve hukukunda mühim bir yeri olması da, Türklerin onu daha İslamiyet'ten evvelki de-virlerde tanımış olduklarını anlatabilir (KÖPRÜLÜ, 1978: 598; KÖPRÜLÜ, 2005: 101). Daha İslamiyet'in doğuşundan evvel, muhtelif zamanlarda Hindistan'ın kuzeyinde, Afganistan ve Horasan coğrafyalarında, çeşitli siyasi oluşumlar meydana getiren Türklerin aslanı bu bahsi geçen ülkelerde görüp öğrendikleri ve ona Türkçe ad verdikleri kolaylıkla tahmin edilebilir (KÖPRÜLÜ, 1978: 598).

Tarihi kaynaklardan öğrendiğimize göre, aslanın Türk kültüründe yeri son derece büyüktür. Aslan'ın Türk kültür ve tarihindeki izlerini milattan önceki çağlardan itibaren takip edebiliyoruz. M. S. 5. yüzyıldan sonra Türk toplulukları pek çok sınıflandırmaya tabi tutuldukları gibi (Tölös-Tarduş/ Tuğlu-Arslan Begli vs), bir de arslanlar ve börüler diye adlandırıldı-

lar. Doğu Türkleri kendilerini Börüler, batı Türkleri de Arslanlar olarak andılar ve Kök Türk Kağanlığı yıkıldıktan sonra ortaya çıkan Türgiş, Karluk, Karahanlı, Gazneli, Selçuklu, Harzemşah gibi Türk sülâleleri buna binaen arslan motifini ön plana çıkardılar ve bunun yaygınlaşmasına aracı oldular (GÖMEÇ, 2014: 43-44). Dünyanın en kuvvetli ve avcı milletlerinden birisi olan Türkler, bu hayvanlar şahunun adını kendilerine ad ve bazen unvan olarak seçmişlerdir. Tarihte adı; Arslan, Akarslan, Karaarslan, Alparslan, Kızılarslan adlı ve aslan ünvanlı sayısız Türk büyüğü vardır (KONYALI, 1951: 256-257). Tonyukuk'un ve ecdadının soy olarak aslan kökenli olduğu söylemi, Kutadgu Bilig'de hükümdarın güneşe benzetilmesi ve aslanın güneşin burcu olarak anılması, Karahanlı hakanlarına Aslan Han unvanı verilmesi (PARLA, 2016: 12), Gaznelilerin, Büyük Selçukluların bayraklarında aslan sembolü bulunması, Danişmentlerin, Artukluların, Akkoyunluların ve hatta Osmanoğulları'nın bazı bey ve hükümdarlarının paralarında aslan figürü basılması, hatta Mısır Türk hükümdarlarından Baybars'ın, aslanı arma olarak kabulü ve sarayının bahçe kapısının iki tarafına da birer aslan heykeli diktirmesi (KONYALI, 1951: 256-257). Türk tarihinde aslanın çokça kullanılan bir mefhum olduğunu bize göstermektedir. Günümüze ulaşan Türklere ait pek çok mimari, edebi, tarihi ve sanatsal eserde aslanın simgesel olarak kullanılışı aslanın Türk kültüründe çok önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir.

1. KARAHANLILARIN SOYU VE ASLAN EFSANESİ

Karahanlı Devleti için birçok farklı isim kullanılmıştır. Arslanhanlar, İlighanlar ve Buğrahanlar gibi (BANARLI, 1983: 218; TEKİNOĞLU, 2015: 189). Türkler, kendilerini bir kurt'un dünyaya getirmiş olduğu bir atanın soyundan gelenler olarak tanımlamaktadırlar. Karahanlılar ise kurt'un yerine arslanı koymaya başladılar (ROUX, 2011: 57). Her ne kadar bütün Türk halkları için elimizde kesin belgeler mevcut değilse de, hepsinin istisnasız bazı söylenceler oluşturdukları anlaşılıyor. Son merci olarak bu söylencelere başvurulur ve böylece açık bir şekilde üstünlüklerini kanıtlamaya ve o boyun kurucusunu doğrudan ya da dolaylı bir şekilde "Gök" ile ilişkilendirmeye çalışırlar, çünkü

kendisi göğün bir tezahürü veya bir elçisidir. Örneğin; Kırgızlarda, kendi boylarının kökenini boğaya ya da köpeğe dayandıran rivayetler bulunmaktaydı. Karahanlılarda ata, deve ve aslandı (ROUX, 2011: 52-53). Karahanlılar ailesinde Arslan adı, Buğra kadar yaygındır. Bu ailede çocuklara ısrarla Arslan adı verilmesi dikkati çeker. Bu çocuklardan birinin Satuk Buğra Han'ın kızı Alanur'la bir Arslan'ın izdivacından doğuşu efsanesi de bu bakımdan manalıdır. Satuk Buğra Han Tezkiresi'nden anlaşıldığına göre bunun sebebi Karahanlılar'ın İslam kahramanı Hz. Ali'ye karşı duydukları yakınlık ve hayranlık olmasıdır (BANARLI, 1983: 269). Hatta Karahanlılara ait çok önemli bir destan olan ve Türklerin İslamiyetten önceki dönemle İslami dönemi kültürel açıdan birbiriyle nasıl uyumlu hale getirdiklerini gösteren çok güzel bir örnek olarak kabul edilen Satuk Buğra Han Destanı Karahanlıların menşei ve aslanın bu toplum tarafından ne kadar önemsenen bir varlık olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Destandan bir bölüm alarak bunu ortaya koyabiliriz. Satuk Buğra Han bilindiği gibi Karahanlı Devleti'nin ilk Müslüman Türk hükümdarıdır. Onun soyunun bir aslan vasıtasıyla devam ettiği şeklindeki anlayış Satuk Buğra Han Destanı'nda şu şekilde ortaya konulmuştur: "Satuk Buğra Han'ın dört oğlu ve dört de kızı vardı. İkinci kızının adı Alanur'du. Alanur, Hz. İsa'nın annesi Hz. Meryem gibi, Cebrail (a.s.) vasıtasıyla ağzına süzülen bir damla ışıktan gebe kaldı." Doğan çocuğun Üç asır evvelki İslam kahramanı Hz. Ali'nin oğlu olduğu anlaşıldı. Çocuğa, Seyyid Ali Arslan Han adı verildi". "Ancak bunu başka türlü anlatan mitler de vardır: Derler ki: Alanur, bir gün evinin önünde gözlerini kendisine dikmiş bakan bir aslan gördü. Dehşete düştü, alından inci tanesi terler boşandı ve bayıldı. Her ne olursa olsun doğan çocuk, Hz. Ali gibi, Allah'ın aslanıydı. Bu çocuk yedi yaşına geldiği zaman Alanur yine Buğra Han'lar soyundan bir Han'la evlendi. Bu izdivaçtan da Mehmed Arslan, Yusuf Arslan, Kızıl Arslan denilir, üç oğlu doğdu" (BANARLI, 1983: 269).

2. KARAHANLILARDA ASLAN ADI

Uygur devletinin 840 yılında Kırgızlar tarafından ortadan kaldırılmasından bir süre sonra başkentleri Kaşgar olmak üzere, Karahanlı Devleti ku-

rulmuştu (SEVİM, MERÇİL: 1995: 2).

Karahanlı Hükümdarlarının neden "Arslan" ismini aldıkları konusunda bilim insanları arasında farklı fikirler vardır. Bu görüşleri burada şöyle izah etmek mümkündür: Karahanlı beylerinin kullandığı başlıca iki unvan vardır: Bunlardan biri aslan, diğeri de buğradır. Devletin doğu kısmının hâkimi olan büyük kağan, "Arslan Kara Hakan" unvanını taşıyordu. Batı tarafının idarecisi ise yabgu olup, "Buğra Kara Hakan" diye adlandırılıyordu. Her iki hayvan ismi de (aslan ve buğra) aslında Karluk ittifakına dâhil büyük grupların ongunuydu. Buna binaen Çiğillerin sembolü aslan, Yağmaların ki ise buğraydı. Kara Hanlıların aslan unvanını kullanmalarının belki de en önemli sebebi, onların Türgiş-Karluk bakiyeleri olmalarındandır (PRITSAK, 1977: 252-253; GÖMEÇ, 2010: 32; GÖMEÇ, 2014: 42). Bilindiği gibi Karahanlı Devleti; Karluk, Yağma ve Çiğil Türk boyları tarafından kurulmuştur (SEVİM, MERÇİL: 1995: 2). Bu birinci görüş daha ziyade Omelyan Pritsak ve Saadettin Gömeç tarafından savunulmuştur. Bu konuda savunulan ikinci bir görüşe gelince: Faruk Sümer ve Reşat Genç tarafından savunulan bir düşüncedir bu. Buna göre, aslanın Karahanlı Devletini kuran Çiğillerin ongunu olduğunu ortaya koyan hiçbir delil yoktur. Dolayısıyla Karahanlılarda aslan isminin kullanımını ile ilgili olarak Uygur Devleti'ni ortadan kaldırarak kurulan Karahanlılar aynı dönemde yaşadıkları ve aynı kültür çevresine mensubiyetlerinden dolayı Beşbalık-Koçu Uygur Hakanlarının kullandıkları: "Aslan Han" terkiibini alarak kullanmaya devam etmişlerdir. Ayrıca Bahaeddin Ögel'in bildirdiğine göre Kök Türk ve Uygur hükümdarlarının tahtları arslan motifli idi ve özellikle Uygurlarda Arslan Han unvanı da bununla ilgili bulunuyordu (SÜMER, 1999: 116; GENÇ, 2002: 82).

Burada; Neden Karahanlılarda aslan ismi yaygındır? sorusuna verilebilecek üçüncü bir cevap olarak yukarıda anlattığımız Satuk Buğra Han Efsanesi'nden yola çıkarak Karahanlıların, kendilerinin soy olarak bir aslandan geldikleri ile ilgili anlayışlarına dayandırmakta mümkündür.

KÜLBİLGE KADIR ARSLAN HAN: İlk Müslüman Türk hükümdarı Abdülkerim Satuk Buğra Han'ın dedesidir (ABUDUKELİMİ, 2006: 64). Karahanlı sülalesinin bilinen ilk hükümdarı Bilge Kül Kadır Han'ın, 204/819 tarihinden itibaren Mâverâunnehir'de hüküm

sürdüğü bilinmesine karşılık, gerek saltanatı ve gerekse de faaliyetleri hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Bilge Kül Kadir Han'ın iki oğlu Bazir Arslan ve Oğulcak Kadir Han ile Oğulcak zamanında Bazir Arslan'ın oğlu Satuk Buğra Kara Han, devletin kuruluş dönemindeki önemli isimlerdir (YÜKSEL, 2001: 74; TEKİNOĞLU, 2015: 61).

BAZİR ARSLAN HAN: Karahanlı Hükümdarı. İlk Müslüman Türk hükümdarı Abdülkerim Satuk Buğra Han'ın babasıdır (ABUDUKELİMİ, 2006: 64; TEKİNOĞLU, 2015: 8, 63). Karahanlı hanedanının ilk kağanı Bilge Kül Kadir Han'dan sonra büyük oğlu Bazir Arslan Han büyük kağan sıfatıyla Balasagun'da, diğer oğlu Oğulcak Kadir Han'ın ise yardımcı kağan sıfatıyla Talas'ta ve Kaşgar'da hüküm sürdüğü kaydedilmektedir (ÖZAYDIN, 2001: 405).

BAYTAŞ ARSLAN HAN (SÜLEYMAN): Satuk Buğra Han'ın 956 yılı ölümünden sonra, yerine oğlu Musa Tonga İlig geçti. Onun çok kısa sürdüğü anlaşılın saltanatından sonra Satuk Buğra Han'ın öteki oğlu Baytaş Arslan Han, Karahanlı tahtına çıktı (ABUDUKELİMİ, 2006: 12; TEKİNOĞLU, 2015: 9). Abdülkerim'den sonra oğlu Baytaş Arslan Han (Süleyman) dönemi, İslâmiyet'in yayılması açısından önemlidir. Baytaş Arslan Han (Süleyman), gayri Müslim muhaliflerine karşı mücadele etmiş ve bütün Karahanlı Devletini İslam dairesi içine sokmayı başarmıştır. Nitekim 349/960'da, Karahanlılar'ın hâkim olduğu bölgelerde yaşayan Yağma, Karluk, Çiğil ve Tuhsı gibi Türk topluluklarından oluşan 200.000 çadırılık bir Türk topluluğu müslüman olmuştur (GENÇ, 2002: 9; YÜKSEL, 2001: 74).

EBÛ'L HASAN ALİ ARSLAN HAN: Baytaş'ın yerine geçen oğlu Ebû'l Hasan Ali (Arslan Han b. Baytaş) 388 yılı Muharrem sonlarında (Kasım 998) ölmüştür. Zamanı hakkında fazla bilgimiz yoktur. Kaynaklar ondan "el-harîk" ve "eş-şehid" sıfatları ile bahsedişine bakılırsa onun da babası gibi yeni dini yaymak için savaşlar yaptığı ve bunların birinde ve yanarak şehit düşmüş olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan sikkelerden anlaşıldığına göre, Fergana bölgesinin Samanilerden alınması da onun zamanında olmalıdır (GENÇ, 2002: 10; SEVİM, MERÇİL: 1995: 2).

MANSUR ARSLAN İLİG: Karahanlı Hükümdarı Ali İlig Han'ın ölümü üzerine (1012/1013) yerine kardeşi Mansur Arslan İlig geçti ve kısa zamanda hanedanın en ünlü hükümdarlarından biri haline geldi. Hâkimiyet alanını alabildiğine genişletmiş olan Mansur Arslan İlig Han; Talas, Şaş, Tünhas, Binhas, Fergana, Özkent, Hocent ve Buhara'yı ele geçirdi (TAŞAĞIL, 2007: 130).

Doğu Karahanlı hükümdarı Yusuf Kadir Han ile Sultan Gazneli Mahmut'un topraklarını paylaşmak üzere anlaşarak Horasan'a doğru saldırıya geçseler de, Belh civarında yenilerek geri çekilmek zorunda kaldılar. Panik içinde Maverâünnehir'e dönen Karahanlı ordusundan pekçok asker Ceyhun Nehri'ni geçerken boğuldu. Hatta zaferden sadece birkaç gün sonra Harzemşah hükümdarı Altun Taş, gazneli Mahmut'a bir tebrikname gönderince bu zafer haberini ne çabuk ve nasıl öğrendiğini sormuş, Harzemşah hükümdarı da; "Ceyhun Nehrin'de ki Karahanlı külahlarından öğrendik", cevabını almıştır. 1025 yılına gelindiğinde Gaznelilerle yapılan mücadeleler ve içerde cerayan eden taht kavgalarından yorulan Mansur Arslan İlig, hükümdarlıktan vazgeçerek tahtı yerini Yusuf Kadir Han'a bıraktı (TEKİNOĞLU, 2015: 68-70).

SÜLEYMAN ARSLAN HAN: Süleyman Han'la ilgili ilk bilgilerimiz onun 1025 yılından itibaren Yığan Tegin unvanı ile Maverâünnehir bölgesinin yönetiminde bulunmasıyla başlar. 1031 yılında daha Yusuf Kadir Han hayatta iken Beyhakî onun ismini Süleyman Buğra Tegin olarak zikrediyor. 1032 yılından itibaren Süleyman Arslan Han olarak anılmaktadır. Anlaşılın, Süleyman Han bütün bu unvanları bulunduğu mevkilere göre aşamayla kazanmıştır (TEKİNOĞLU, 2015: 75)

Yusuf Kadir Han'ın ölümünden sonra batıda meydana gelen olaylar sonucunda batıdaki toprakları İlig Han Nasr'ın çocuklarına intikal edince Yusuf Kadir Han'ın oğulları da doğuda hüküm sürmeye başladılar. Doğu Karahanlılar'ın ilk hükümdarı Yusuf Kadir Han'ın oğlu Şerefüddeve Arslan Han Süleyman 423-448 (1032-1056) yılları arasında hüküm sürdü. Onun zamanında Müslüman olmayan Türkler'le mücadele edildi. Kuzeydoğuda Yabaku, Basmil ve Çomullar itaat altına alındı. Balkaş ve Aral gölü yöresi bir müddet için de olsa Karahanlı hâkimiyeti altına

girdi. Bu mücadelelerin Karahanlılar lehine sonuçlanmasıyla Bulgar ve Balasagun arasında yerleşmiş olan 10.000 çadırlık göçebe Türk İslamiyet’i kabul etti (435/1044). Arslan Han Süleyman bu işlerle uğraşırken İlig Han Nasr’ın oğulları batıdaki toprakları ele geçirdiler. Arslan Han Süleyman ve kardeşleri ülkede huzur ve düzeni sağladıktan sonra iş birliği yapmaya karar vererek aynı yıl bir araya geldiler. Buna göre Süleyman Büyük Kağan sıfatıyla Balasagun ve Kaşgar’ı, kardeşi Muhammed (muhtemelen Kaşgarlı Mahmud’un dedesidir) Buğra Han sıfatı ile Talas ve İsficab’ı, diğer kardeşi Mahmud ise devletin en doğudaki eyaletini idare edecekti. Kardeşler Batı Karahanlılar’a karşı iş birliği yaparak Fergana’nın bazı topraklarıyla Özkent’i zaptettiler. Arslan Han Süleyman, 1056 yılında, kardeşi Muhammed’in topraklarına düzenlediği sefer sırasında esir düştü ve hapsedildi (ÖZAYDIN, 2001: 407). Bu tarihten itibaren de Karahanlı Devletinde iktidar önce Muhammed sonra ise İbrahim’e geçti. Dolayısıyla Arslan Süleyman Han’ın hâkimiyeti de bu şekilde kaybolup gitti.

II. İBRAHİM ARSLAN HAN: Doğu Karahanlı Devleti’nin hükümdarı olan I. İbrahim’in oğlu ve halefidir. II. İbrahim Han, Batı Karahanlılarında da sık sık görüldüğü üzere ülkesinde özellikle göçebe unsurların sebep olduğu iç karışıklıkları önlemekte güçlük çekmesi üzerine, Kara Hitaylardan yardım istemek mecburiyetinde kalmıştır. Bu davet üzerine Balasaguna gelen Kara Hitaylar, bir daha bu şehirden çıkmamış ve böylece Balasagun Kara Hitayların başşehri olmuştur. Bu durumda, tamamen Kara Hitaylara bağlı bir duruma düşen İbrahim Han, Kaşgar’dan Doğu Karahanlı Devleti’ni idare etmek durumunda kalmıştır. Daha sonra (1141’de) Batı Karahanlıları Devleti de Kara Hitayların egemenliği altına girdikten sonra, 1158 yılında isyan eden Karlukları cezalandırmak için Batı Karahanlı hükümdarına yardım etmek üzere kendisinin Kür Han tarafından Maverâünnahir’e gönderildiği biliniyor. Bu olaydan sonra onun zamanı hakkında herhangi bir bilgimiz yoktur. Kaynaklarda, onun hakkında -eş-şehid deyimi kullanıyor ise de, ne zaman ve nerede şehit düştüğünü belirlemek mümkün olmamıştır (TEKİNOĞLU, 2015: 108).

II. MUHAMMED ARSLAN HAN (1102-1130): Batı-Karahanlılar Devleti ’nin başında Sencer’in daha meliklik döneminde atadığı Arslan Han (II. Muhammed) bulunuyordu (SEVİM, MERÇİL: 1995: 211).

Sencer, yeğeni Muhammed Tegin’i (Arslan Han II. Muhammed B. Süleyman) Batı Karahanlıları hükümdarı olarak Semerkant’ta tahta çıkardı. Muhammed Arslan Han saltanatının ilk yıllarında öteki taht iddiacılarına karşı yerini ancak Sencer’in müdahaleleri ile koruyabildi. Kendisinin bilhassa Buhara’yı fevkalâde imar ettiğini, 12 bin kişiden meydana gelmiş olduğu anlaşılan hassa (mamlûk) ordusu ile muhtemelen gayrı-Müslim Kıpçaklara karşı savaşlar yaptığını ve bu yüzden de “gazi” sıfatıyla anıldığını biliyoruz. Bütün bunlara rağmen Batı Karahanlı devleti artık iyiden iyiye Selçuklu tabiiyetine girmiş bulunuyordu. Bu cümleden olarak onun sikkelerinde Sencer’in adı görüldüğü gibi, Sencer de kendisinden “naibimiz ve hudut memurumuz” olarak söz ediyordu (GENÇ, 2002: 22-23).

Arslan Han 1130 yılından önceki bir tarihte felç geçirince yerine oğlu Nasr Han’ı nâib tayin etti (ÖZAYDIN, 2001: 401). Bu sıralarda onun, muhtemelen daha bağımsız bir politika takibine meyletmesi yüzünden Sultan Sencer ile aralarının açıldığı anlaşılıyor. Nitekim Sultan Sencer Semerkant’ı zapt ederek devlet hazinesine el koydu ve Muhammed Arslan Han’ı da esir etti (M. 1130) (GENÇ, 2002: 22-23). Sencer, onun kızı Terken Hatun ile evliydi. Arslan Han kızının yanında Belh şehrinde öldü (SEVİM, MERÇİL: 1995: 211).

İBRAHİM KÜÇ (GÜÇLÜ) ARSLAN HAN (1178-1204): Batı Karahanlı Hükümdarı Mesud Han’ın 1178 yılında ölümüyle yerine yeğeni IV. İbrahim b. el-Hüseyn Han hükümdar oldu. Adına bastırılmış sikkelerden anlaşıldığına göre İbrahim, Arslan Han ve Küç (Güçlü) Arslan Han unvanlarını kullanmıştır. Zamanında bazı önemli bilimsel faaliyetlerin yapılmış olması bir yana bırakılırsa faaliyetleri hakkında hemen hemen hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Sikkelerinden anlaşıldığına göre 600 (1203-1204) yılında ölmüş olmalıdır. Küç Arslan Han’ın oğlu Osman Han, Batı Karahanlıları’nın son hükümdarıdır (1204-1212) (GENÇ, 2002: 25).

BEGEÇ ARSLAN TİĞİN: Yapılan büyük bir savaşta Yabaku topluluğunun başı Büke Budraç'ı tutsak alan Karahanlı şehzadesidir. Bu başarısından dolayı ona Gazi ünvanı da verilmişti (SÜMER, 1999: 125).

SONUÇ

Karahanlı hükümdarları Aslan ismini çok yaygın olarak kullandılar. Öyle ki Karahanlı Devleti için Arslanhanlılar ifadesi dahi kullanılmıştır. Karahanlı Devletinde aslan isminin neden bu kadar yaygın olarak kullanıldığı hususunda farklı görüşler vardır. Bu görüşlerin birinde Karahanlı Devletini kuran Türk boylarından biri olan Çiğil Türk boyunun aslanı bu boyun ongunu olarak seçmelerinden dolayı Karahanlı hükümdarlarının bu ismi aldıkları şeklindedir. Diğer bir görüş ise Karahanlı Devleti, Uygur Devletinin bir devamıdır. Aslan isminin, Uygurların Beşbalık-Koçu hükümdarları tarafından bir unvan olarak kullanıldığı ve dolayısıyla Karahanlıların da onlardan etkilenecek aslan ismini aldıkları şeklindedir.

Aslında üçüncü bir görüş olarakta: Türklerin, kendilerinin efsanevi olarak bir kurdun soyundan geldikleri anlayışına karşın, Karahanlıların, Saltuk Buğra Han Destanına dayanarak kendilerinin bir aslanın sulbünden geldiklerine inanmalarınıdır.

Karahanlı Devletinde; Bilge Kül Kadır Han, Bazir Baytaş Arslan Han, Ebû'l Hasan Ali Arslan Han, Mansur Arslan İlig, Süleyman Arslan Han, II. İbrahim Arslan Han, II. Muhammed Arslan Han, İbrahim Küç (Güçlü) Arslan Han gibi hükümdarlar ve hatta Karahanlı tiginlerinden birisi olan Begeç Arslan Tigin isimlerinde Arslan (Aslan) olan Karahanlı hükümdarları olarak tarihe geçmiştir.

KAYNAKLAR

ABUDUKELİMİ, Bumairimu, *Uygur Türklerinin Dinî İnanışları, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.*

BANARLI, Nihad Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983.*

DOLU, Şükrullah, *Aslan Kral Değildir, Hayat Yayınları, İstanbul, 2013.*

GENÇ, Reşat, *Karahanlı Devlet Teşkilatı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2002.*

GÖMEÇ, Saadettin, "Kara Ünvanı ve Karahanlıların Menşei Üzerine", *History Studies, C. II, 2010, s.*

31-35.

GÖMEÇ, Saadettin, *Türk Tarihinden İzler II, Berkan Yayınevi, Ankara, 2014.*

KAHAHANE, Elizabeth, "The Lion of Keanakolu", *Hohonu: A Journal of Academic Writing for the University of Hawai'i at Hilo / Hawai'i Community College, (Vol. 6), 2006, s. 67-74.*

KONYALI, İsmail Hakkı, "Arslan ve Türkler", *Tarih Hazinesi, Ülkü Kitap Yurdu, S. 5, 15 Ocak 1951.*

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, "Arslan", *MEB İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, C. I, İstanbul, 1978, s. 598-609.*

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.*

O'BRIEN, Stephen J., MARTENSON Janice S., PAEKER Craig, HERBST Lawrence vd., "Biomedical Genetic Variation in Geographic Isolates of African and Asiatic Lions", *National Geographic Research, S. 3 (1), 1987, s. 114-124.*

ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Karahanlılar", *TDV İslam Ansiklopedisi, C. 24, 2001, s. 404-412.*

ÖZTÜRK, Özhan, *Dünya Mitolojisi, Nika Yayınevi, Ankara, 2016.*

PARLA, Canan, "Diyarbakır Surlarının Artuklu Dönemi Figürlü Kabartmaları", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 33, Kasım 2016, s. 1-23.*

PRİTSAK, Omelyan, "Kara-Hanlılar", *MEB İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, C. 6, İstanbul, 1977, s. 251-273.*

ROUX, Jean Paul, *Eski Türk Mitolojisi, BilgeSu Yayınları, Ankara, 2011.*

SEVİM, Ali, MERÇİL Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.*

SÜMER, Faruk, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, C. I, İstanbul, 1999.*

TAŞAĞIL, Ahmet, "Özkent", *TDV İslam Ansiklopedisi, C. 34, İstanbul, 2007, s. 129-131.*